

Okçuzâde ve *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în* Adlı Türkçe Kırk Ayet Tefsiri*

Okcuzade and His Commentary for Forty Verses of Quran Named *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în*

Uğur BORAN¹

*Bu çalışma Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin *Manzum-Mensur Kırk Ayet Tefsiri: en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în (Metin-İnceleme)* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir

¹Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye

ORCID: U.B. 0000-0002-8626-6461

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Uğur BORAN (Arş. Gör.),
Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye
E-posta: ugurboran.kw@gmail.com

Başvuru/Submitted: 27.11.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:

05.12.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:

08.12.2020

Kabul/Accepted: 08.12.2020

Atfif/Citation: Boran, Uğur. "Okçuzâde ve *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în* Adlı Türkçe Kırk Ayet Tefsiri". *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 37 (2020), 65-108.
<https://doi.org/10.26650/jos.2020.008>

öz

Türkçe Kur'ân tercüme ve tefsirleri meselesi farklı uzmanlık alanlarından araştırmacılarca bugüne kadar çeşitli yönleriyle ele alınmışa da tarihi malzemenin tamamı henüz ilmi incelemelerle ortaya çıkarılmamış olduğundan yeterli ve beklenen ölçüde kapsamlı bir yaklaşımda bulunabilmek için bir müddet daha beklemek gerekecektir. XVI. asrın son çeyreğinde dünyaya gelen ve XVII. asrın ilk yarısında vefat eden Okçuzâde Mehmed Şâhî müşlik başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin çeşitli bürokratik kademelerinde vazife almış birisidir. İnşâ kudreti klasik ve modern kaynaklarda övgü dolu ifadelerle anılan Okçuzâde ilmi cephesinin meyvesi olarak kırk ayet türünde, aslında klasik edebiyatımızda örneklerine çok rastlanmayan bir eser telif etmiştir. Tam adı *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în* olan bu eser üzerine yaptığımız doktora teziyle bugüne kadar bu metne dair verilen ve genel olarak birbirini tekrarlayan yarı doğru yarı hatalı bilgilerin ötesine geçilmiş oldu hem de ilk cümlede ifade edilen söz konusu eksik tarihi malzemenin bir tanesinin daha gün yüzüne çıkması sağlandı. Böylece bir yandan *en-Nazmu'l-Mübîn*'in mahiyeti ortaya konulurken bir taraftan da edebî-irfânî tefsir türüne dahil edilebilecek olan bu manzum-mensur karışık kırk ayet tercüme ve tefsirinin Osmanlı asrı Türkçe tercüme-tefsir hareketinin neresinde durduğuna dair bir kanaatin gelişmesine de olanak sağlaması amaçlandı. *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în* edebî-irfânî bir kırk ayet tefsiridir. Okçuzâde'nin Kur'ân'dan seçip tefsir ettiği ayetler şu surelerden alınmıştır: Bakara (84-85, 185 ve 32), Hüd (17, 60 ve 116), Nisâ (171 ve 100), Kasas (83 ve 88), Şuarâ (82, 43 ve 90), Yûsuf (91, 92 ve 50), Enbiyâ (88 ve 18), Kehf (109 ve 82), Talak (1 ve 3), Zâriyât (16 ve 17), Arâf (148 ve 183), Necm (39 ve 42), Hadîd (13), Mülk (29), Âli İmrân (92), Fecr (9), Hac (27) Meryem (54), Tevbe (40), Ahzâb (53), Zuhruf (39), Yunus (30), Mâide (114) ve Şûrâ (23).

Anahtar kelimeler: Kur'ân, tefsir, kırk ayet, Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'în*

ABSTRACT

Even though the matter of the Quran's Turkish translations and commentaries have been discussed extensively by researchers from different areas of specialization, there is still not a sufficient, comprehensive approach to this matter because the historical information necessary for a full translation has

not yet been discovered. Okcuzade Mehmed Şahi, who lived in the sixteenth and seventeenth centuries, served as a clerk in the Ottoman Empire. In classical and modern sources, he is complemented for his talent in writing prose. Okcuzade contributed as Turkish version of forty verses of Quran, which is rare to find in that language. Our doctoral thesis about Okcuzade's work, called *En-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'in*, has identified faulty or incomplete information about *en-Nazmu'l-Mübîn* and reviewed the missing historical information that was mentioned at first sentence. Our thesis presents the importance and quality of *en-Nazmu'l-Mübîn* while providing literary analysis of the forty-verse translation's commentary of Ottoman period. *En-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'in* is a literary-wisdom commentary that includes forty verses of the Quran. The verses he chose were taken from these suras: Bakara (84–85, 185 & 32), Hûd (17, 60 & 116), Nisâ (171 & 100), Kasas (83 & 88), Şuarâ (82, 43 & 90), Yûsuf (91, 92 & 50), Enbiyâ (88 & 18), Kehf (109 & 82), Talak (1 & 3), Zâriyât (16 & 17), Arâf (148 & 183), Necm (39 & 42), Hadîd (13), Mülk (29), Âli İmrân (92), Fecr (9), Hac (27) Meryem (54), Tevbe (40), Ahzâb (53), Zuhruf (39), Yunus (30), Mâide (114), and Şûrâ (23).

Keywords: Quran, commentary, forty verses, Okçuzâde Mehmed Şahî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtî'l-erba'in*

EXTENDED ABSTRACT

According to Zeki Velidi Togan who wrote about history of Quran's translation to Turkish language, the first Turkish translation is a brief translation of the Work called *Cami 'u'l-Beyan* which was translated from Arabic into Persian. Some Turkish scholars were members of a translation committee, which was established by Samanid Mansur b. Nuh (d. 976). The first translation of the Quran into Turkish was missing text and written in Argu dialect, and it was estimated to be translated by Turkish scholars who were on this translation committee. In the first half of Ottoman Empire's establishment period, Turkish Quran translations were classified into three categories: interlinear translations, partial or expositional translations, and long commentaries. Most Quran commentaries (tafseers) translated into Turkish with the full text were written by the commentary writer known as *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkindî* written by Ebu'l-Leys Semerkandî (d. 993). Quran commentaries in the Ottoman period in and around Anatolia followed the model of Taberi and Semerkandî commentaries, which were among narrative commentaries; Ottoman glossators were influenced with *Mefâtihu'l-Gayb* by Razi (d. 1210), *Envâru't-Tenzîl* by Beydavi (d. 1286), and *Lübâbu't-Te'vîl* by Hazin (d. 1341), which were considered among mental commentaries (diraya tafseers). At the same time, *Bahru'l-Hakâ'ik* by Necmeddin Daye (d. 1256) was an important work among Sufistic wisdom commentaries.

In the seventeenth century, when Okcuzade wrote his works, there were 89 commentaries. In the same century, there were 43 number of glossators. Abdullah Bosnevî (d. 1644), Mollazâde eş-Şirvânî (d. 1627), Şeyhülislâm Yahya Efendi (d. 1678), and ve Niyâzî-i Mısırî (d. 1694) were among those who wrote Quran commentaries in this century. The most unique writer was Okcuzade Mehmet Şahi (until a new name is confirmed out of him), who wrote verse-prose commentary on 40 verses of the Quran. In this century, most commentaries in the form of forty verses was in Arabic; only eight commentaries were written in Turkish. *Bâğ-ı Behişt* by Shaikh Hacî İlyas and *en-Nazmu'l-Mübîn* by Okcuzade were two of the few written in Turkish. The full text of *Bâğ-ı Behişt* was written in verse format, while *en-Nazmu'l-Mübîn* was written in both verse and prose format.

Okcuzade Mehmet Şahi was born in 1562 in Istanbul. He worked as head of the financial department and governor of Aleppo and Cyprus. He received decent education beginning from his childhood and was assigned to governmental offices. For three terms, he worked as marksman and for five terms he worked as tughra signer (who has the right to use sultan's signature). Throughout his life, he was discharged/dismissed many times and had to live on the outskirts of society. It was alleged that Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi and his sons caused his discharge. Okcuzade Mehmed Şahi, who died when he was sixty-nine, used the pseudonyms "Şahi" and "Zeyni". He always mentioned his love, affection, and respect for Aziz Mahmud Hudayi and dedicated his works to him, which indicates that he was a member and follower of the Sufi path Jalvatiyyah. The nine works attributed correlated to Okcuzade are: *Dîvân*, *Ahsenu'l-Hadîs*, *en-Nazmu'l-Mubîn fi'l-â-yâti'l-erba'în*, *Münşe'âtu'l-Înşâ*, *Tercüme-i Tuhfetu's-Salavât*, *el-Makâmu'l-Mahmûd*, *Muhtâru'l-Ahyâr*, *Câmi'u'l-Gâyât*, and *Kânûn-ı Cedîd-i Arazî*.

In Turkish classical literature, previously only nine-verse commentaries or expositional translations were found. *En-Nazmu'l-Mubîn fi'l-â-yâti'l-erba'în* is a literary-wisdom commentary that includes forty verses of the Quran. It is a prose-based work but includes both complex verse and prose formats. He also expressed that his book named *Ahsenu'l-Hadîs*, which he wrote to explain forty hadîths, was admired by many. Therefore, he decided to write a commentary for 40 verses of the Quran. The verses he chose were taken from these suras: Bakara (84 - 85, 185 & 32), Hûd (17, 60 & 116), Nisâ (171 & 100), Kasas (83 & 88), Şuarâ (82, 43 & 90), Yûsuf (91, 92 & 50), Enbiyâ (88 & 18), Kehf (109 & 82), Talak (1 & 3), Zâriyât (16 & 17), Arâf (148 & 183), Necm (39 & 42), Hadîd (13), Mülk (29), Âli İmrân (92), Fecr (9), Hac (27) Meryem (54), Tevbe (40), Ahzâb (53), Zuhruf (39), Yunus (30), Mâide (114), and Şûrâ (23).

Giriş

Başlıkta geçen “tefsir” lafzı yerine belki “şerh” kelimesi de kullanılabilirdi. Nitekim “*Kur’ân’ın tefsiri ile diğer kitapların şerhi arasındaki ayırım teknik bir ayırım olmaktan öteye geçmez; dolayısıyla Kur’ân tefsirlerinin aynı zamanda ilk şerh örnekleri olduğu söylenebilir*” şeklindeki isabetli yaklaşım¹ böyle bir muhayyerliğe imkân sağlayacak cinsten bir alan açıyorsa da klasik ilimler tasnifi çerçevesinde Kur’ân ayetlerinin açıklanması söz konusu olduğunda, biraz da meselenin kenarından geçip gitmek pahasına, tefsir teriminin kullanılması daha uygun olacaktır. Kutsal kitabın diğer kitaplardan ayrı olarak müstesna bir yerde duruyor olması, hadîs ve benzeri metinler söz konusu olduğunda “şerh” lafzı kullanılırken mesele Kur’ân-ı Kerim olunca, tek bir ayet için yazılmış bir risâle dahi olsa ve ayetin açıklamasında hangi tefsir metodunu uygulayıp uygulamadığına bakılmaksızın, metne doğrudan “tefsir” denilmesinin işlevsel bir yanının olduğu kabul edilebilir.² Yine de Kur’ân tefsirlerinin diğer klasik İslam metinlerinin şerhi üzerinde biçimsel veya metodik düzeyde belirleyici olduğu hatırdta tutularak isimlendirmelerin her zaman kati sınırlar olmadığı dikkate alınmalıdır. Bunlara ek olarak nasıl ki genelgeçer bir şerh formundan bahsetmek mümkün değilse³, bir usûl ilmi tesis edilmiş de olsa, her tefsir metninin izlediği ve bire bir uyguladığı yöntem ve yaklaşımların söz konusu olduğu genelgeçer bir tefsir formundan bahsetmek de zordur. Dolayısıyla, yer yer “şerh” olarak tanıtılmış olmasına karşın, Okçuzâde’nin kırk ayet tefsirinin bilinen anlamda bir “tefsir” sayılamayabileceğine yönelik muhtemel bir itiraza karşılık bir ön-alma tavrıyla *en-Nazmu'l-Mübîn*’in “niçin” bir tefsir sayılması gerektiğiyle değil, “ne tür bir tefsir” olduğu sorusundan hareket edecek ve bir ön-kabul olarak bu soruyu yazının çıkış noktası kılacağız.

Okçuzâde’nin hayatına ve kırk ayet tefsirine geçmeden önce, gerek tercüme gerek telif, Türkçe tefsir faaliyetlerinin serencamına umumi bir nazarla bakmak tefsir hareketliliği içerisinde Okçuzâde’nin eseri *en-Nazmu'l-Mübîn*’in nerede durduğunu biraz olsun netleştirecektir kanaatindeyiz. Bu umumi manzaranın merkezinde Osmanlı asrı Anadolu coğrafyası ve Türkçe tercüme/telif tefsirler olsa da yazı dahilinde yer yer zamansal, coğrafi ve dilsel sıçramaların/taşkınlıkların olabileceği şimdiden belirtilmelidir.

Osmanlı Asrı Tefsir Hareketliliğine Genel Bir Bakış

Osmanlı asrı Anadolu coğrafyasında Kur’ân tefsirlerinin tasnifi meselesi odağa hangi kriterin alınacağı sorusuyla çeşitlilik arzedecektir. Dil nokta-i nazarından Arap, Türk ve az sayıda da olsa Fars dilli tefsirler ya tercüme yoluyla vücuda getirilmiş ya da doğrudan doğruya telif edilmiştir. Bizi bu yazıda ilgilendiren Kur’ân’ın Türkçe tercüme ve tefsirleri olup konunun genel hatları özlü ve toparlayıcı bir yaklaşımla gösterilmeye çalışılacaktır.

1 İsmail Kara, “Unuttuklarını Hatırla Şerh ve Haşiyeye Meselesine Dair Birkaç Not”, *Dîvân: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul 2010, c.XV, sy.28, s.9.

2 Benzer şekilde Kur’ân dışı klasik mensur metinlerde âheng unsurunu sağlayan şey *seca* olarak adlandırılırken, Kur’ân metni söz konusu olduğunda âhengi sağlayan unsur bu defa *seca* yerine *fâsıla* olarak isimlendirilmiştir ki bu konuda da benzer bir hassasiyet ve yaklaşımın mevcudiyeti görülebilir.

3 Glenn W. Most, “Şerhlere kuramsal bir bakış”, (çev. Murat Umut İnan), *Metnin Hâlleri: Osmanlı’da telif, tercüme ve şerh*, İstanbul 2014, s.454.

Yöntem açısından Türkçe Kur’ân literatürü; (1) satır-arası tercüme ve kimi zaman satır-altı kısmî tefsirli tercüme, (2) ayet tercüme ve tefsirleri, (3) sure tercüme ve tefsirleri, (4) tam tercüme ya da tefsirler olmak üzere dört genel kategori içerisinde ifade edilebilir. *Biçim* açısından ise (1) mensur, (2) manzum ve (3) manzum-mensur karışık olarak tasnif edilebilir. Tercüme ifadesi ise ya Kur’ân’ın yine Kur’ân’dan manzum ya da mensur tercümesini ifade etmekte ya da Arapça ya da Farsça yazılmış Kur’ân tefsirlerinin Türkçeye tercümesini kastetmektedir.

Satır-arası tercümelerin⁴ esas itibarıyla edebî kıymeti haiz metinler olarak görülemeyecekleri savunulabilir. Zira bu tercümelerin havası öncelikle dinî nitelikli öğretici metinler olmaları yönüyle temayüz eder. Ayrıca bu metinler, akademik bakış açısının tezahürü olan çalışmaların da açıkça gösterdiği gibi⁵, öncelikle ve belki de sadece Türk dili için leksikolojik bir hazine hükmündedir ve bu açıdan kıymetleri asla yadsınamaz. Kısmî tefsirli satır-altı Türkçe Kur’ân tercümelerinin ise Türk dilinin sentaktik düzeyde tedkik edilebileceği ve ayrıca bunları Türkçenin Arapça karşısındaki ifade gücünü gösteren metinler olarak görmek yerinde olacaktır.⁶

Türkçenin, Arapça ve Farsça karşısında pek bir değer ve kıymet ifade etmediği Selçuklu asrında⁷ Türk dilli bir Kur’ân tercüme/tefsirinin mevcudiyeti -en azından şimdilik- bilinmiyor.⁸ Beylikler dönemi ise Kur’ân’ın Anadolu Türkçesine tercüme edilmeye başlandığı dönem olarak kabul görmektedir.

4 Doğu Türkçesine yapılan Kur’ân tercümelerinin (bunlardan bir kısmı kelime kelime yapılmış satır-altı tercüme iken bir kısmı da kısmî tefsirli tercüme olmak üzere) -şimdilik- sekiz adet olduğu tespit edilmiştir. Bunlar hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Özkan, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercüme Üzerine - I” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 2008, c.XXXIX, sy.2, s.118-123. Horezm Türkçesi ile yapılan 645 varaklık eksik bir tercüme hakkında detaylı bilgi için bkz. Yaşar Şimşek, Osman Fikri Sertkaya, “Horezm Türkçesi ile Yapılan Kur’ân Tercüme Üzerine Meşhed Nüshası Üzerine İlk Bilgiler - I”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2015, c.4, sy.4, s.1382-1412.

5 Toparlayıcı bir bibliyografik çalışma için bkz. Gülden Sağol, “Kur’ân’ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1997, sy.8, s.379-396.

6 Kur’ân’ın ilk tercümesinin, Samanoğulları emiri Mansur b. Nuh (v.976) tarafından kurulan bir heyetçe Taberî’nin kırk ciltlik *Câmi’u ’l-Beyân* adlı tefsirinin Farsçaya yapılan muhtasar tercümesi olduğu genel bir kanaat olarak kabul görmüştür. Zeki Velidi Togan’a göre bu heyet içerisinde Türkler de bulunmaktaydı. Türkçe ilk Kur’ân tercümesi de söz konusu ilk Farsça tercümenin Argo ağzında yapılmış eksik metinli bir tercümesidir. Detaylı bilgi için bkz. Zeki Velidi Togan, “Londra ve Tahrân’daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1959-1960, sy.3, s.135; Janos Eckmann, “Doğu Türkçesinde Bir Kuran Çevirisi (Rylands Nüshası)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1967, sy.266, s.51-69. Rylands nüshası üzerinde Farsça etkisine dair detaylı bilgi için bkz. Yaşar Şimşek, “Karahanlı Türkçesi Kur’ân Tercüme Üzerinden Rylands Nüshasında Farsça Tercüme Etkisi Üzerine Mülâhazalar”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2016, sy.55, s.11-27.

7 Anadolu Selçukluları dönemindeki tefsir faaliyetleri ve müfessirler hakkında detaylı bilgi için bkz. Mustafa Yavuz, “Anadolu Selçukluları Dönemi Müfessirleri”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *Uludağ Üniversitesi, SBE*, 1997.

8 Kimi kısa surelerin ise ibadet maksadıyla Türkçeye tercüme edilmiş olabileceği yönünde bazı tahminler öne sürülmektedir, bkz. Mustafa Özkan, *a.g.m.*, s.126. Büyük Selçuklular asrındaki tefsir faaliyetlerini, coğrafi anlamda Anadolu ve Afrika kıtasındaki müfessirlerin dışarıda bırakılarak ele alındığı çalışma için bkz. İshak Özgel, “Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlmi ve Müfessirler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2005, c.V, sy.2, s.31-51. Ayrıca bkz. İshak Özgel, “Selçuklu Dönemi Tefsir Hareketi ve Müfessirleri”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - İslâmî İlimler*, Konya 2013, c.I, s.93-136.

XIV. ve XV. yüzyılları kapsayan Beylikler dönemi Türkçe Kur'an literatürü açısından önemlidir. Eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerinin görüldüğü ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yarım asır sonraki seneleri kapsayan bu dönemde çoğu dinî muhtevalı Türkçe dil yadigarları içerisinde Kur'an tercüme ve tefsirlerini *yöntem* açısından satır-arası tercüme, kısmî tefsirli ya da açıklamalı tercüme⁹ ve uzun tefsirler olmak üzere üç gruba; *kapsam* itibarıyla sure tefsirleri¹⁰ ve tam tefsirler olmak üzere iki gruba; *biçim* itibarıyla da manzum¹¹ ve mensur tercüme ya da tefsirler olmak üzere iki gruba ayırmak suretiyle genel bir tasnif ortaya koyulabilir. Tam tefsirlerin çoğu Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (v.993) tefsiri esas

-
- 9 *Cevâhirü'l-Asdâf* adlı eserin satır-arası Kur'an tercüme ile kısmî tefsirler arasında bir yerde durduğu ifade edilmiştir. Eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmed Topaloğlu, "Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercüme ve Cevâhirü'l-Asdâf", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1983, sy.27, s.62-66. Ayrıca erken dönem satır-arası Kur'an tercüme ve tefsirlerinde Arapça kelimelere Türkçe kelime karşılığı yazma konusunda belli ölçüde muhafaza edilen hassasiyetin *Cevâhirü'l-Asdâf* söz konusu olduğunda bütünüyle korunmadığına dair değerlendirme için bkz. Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1960, sy.183, s.84.
- 10 Bu sure tefsirleri, İslam geleneği içerisinde faziletli oldukları rivayetleri çeşitli nakillerle günümüze kadar gelmiş olan belli başlı sureleri kapsar ki bunların en başında Fatiha, İhlas, Mülk, Nebe ve Yasin sureleri gelir. Bunlar hakkında örnek metinleri de içeren daha detaylı bilgi için bkz. Mustafa Özkan, *a.g.m.*, s.127-155.
- 11 İşaret edilen tasnifteki tefsirlerin tamamına yakını mensur iken Hatiboğlu'na ait *Letâiyf-nâme* adlı eser manzum bir sure tefsiridir. Müellifin bu manzum eserinin Mustafa b. Muhammed'in mensur Mülk suresi tefsirinin birebir nazma çekilmiş biçimi olduğu ifade edilmektedir. *DİA*'daki Hatiboğlu maddesinde ise daha muğlak bir ifade ile *Letâiyf-nâme*'nin hem İbn Berkî'nin Arapça Sûre-i Mülk Tefsiri'nin manzum çevirisi olduğu hem de Mustafa b. Muhammed'in Türkçe tercümesinden faydalandığı bir arada ifade edilmektedir. Özkan ise ilgili makalesinde İbn Berkî'den hiç bahsetmeyerek Hatiboğlu'nun, manzumesini Mustafa b. Muhammed'in mensur eserinden birebir tercüme yoluyla vücuda getirdiğini manzumedan iktibas ettiği bazı beyitlerle belirtmiştir. Karşılaştırma için bkz. Mustafa Özkan, *a.g.m.*, s.142-143; Mustafa Erkan, "Hatiboğlu", *DİA*, İstanbul 1997, c.XVI, s.462.

alınarak vücuda getirilmiştir.¹² Beylikler dönemi Türkçe sure tefsirlerinin temelde şehzade ve beyzadeleri kültürel ve dinî açıdan yetiştirmeye yönelik talimî metinler olduğunu ileri süren iddianın¹³ yetersizliği üzerinde durularak bu metinlerin çok daha şumullü gayelere istinat ettiği ileri sürülmüştür.¹⁴

Osmanlı asrı Anadolu coğrafyası özelinde tefsir tarihinin her açıdan yükseliş gösterdiği en önemli dönemlerin XVI ve XIX. yüzyıllar arasında olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu asırlarda Kur'ân'la ilgili Türkçe verimleri, genel bir tasnifle, (1) besmele tefsirleri, (2) sure tertiplerine dair yazılmış manzum ya da mensur suveru'l-Kur'ân metinleri, (3) Arapça, Türkçe ya da Farsça yazılmış Kur'ân tefsirleri, (4) Arapça ya da Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiş Kur'ân tefsirleri şeklinde maddelendirilebilir. Son iki maddenin aynı zamanda müstakil tam tefsirleri, noksan tefsirleri, cüz ya da sure tefsirlerini ve ayet tefsirlerini ihtiva ettiğini hatırlatmakta fayda var. Haşiye ve ta'likler ise bu yazının çerçevesi açısından pek fazla önem arzetmemektedir. Yine konumuz itibarıyla Arap ve Fars dilli Kur'ân tercüme ve tefsir metinlerini de dışarıda

12 Bu meselenin linguistik ve edebî boyutları bir tarafa sosyolojik bir ciheti de vardır ve meselenin bu yönüne Abdülkadir İnan, Semerkandî tefsirinin ilk dönemlerden bu yana Türklerin yoğun ilgisine mazhar olduğuna işaret ederek dikkat çekmiştir. Hakikaten Kur'ân'ın Türkçe tercüme ve tefsirleri üzerine yapılan akademik çalışmalar İnan'ın bir cümleyle değindiği sosyolojik boyutu ele almaktan genellikle uzaktır. Dolayısıyla Araplar arasında daha muteber tefsirler varken ilk Türkçe tam tefsirlerin niçin Semerkandî'den yapıldığı meselesi, hemen ilk planda tahmin edilebilecek sathî sebepler bir yana, detaylıca değerlendirilmeye değer gözükmemektedir. Nitekim Abdulhamit Birişik, Semerkandî'nin Türkçe tercümesini yapan mütercimlerin (belki de müstensihlerin) tefsirden bazı 'fazlalıkları' çıkardıkları, eksik gördükleri yerleri ise kendileri doldurarak topluma 'uyumlu' hâle getirdikleri şeklinde önemli bir noktaya parmak basmıştır, bkz. Abdulhamit Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhib-i Aliyye'si", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul 2004, c.17, sy.1, s.68. Sözü edilen tam tefsirler ile ilgili bir diğer önemli nokta ise Semerkandî tefsirinin ilk Türkçe tercümelerinin aidiyeti meselesidir. Yakın döneme kadar hemen bütün yayınlarda Semerkandî tefsirinin Türkçe tercümeleriyle alakalı olarak üç isim öne çıkmıştır: Musa el-İznîkî (v.1429), İbn Arabşâh (v.1450) ve Ahmed-i Dâî (v.1421'den sonra). Buna göre bu çeşit tefsirlerin bir kısmı İznîkî'ye, bir diğer kısmı İbn Arabşâh'a nisbet edilirken Ziya Demir gibi bazı araştırmacılar da Ebu'l-Leys es-Semerkandî tefsirinin Ahmed-i Dâî tarafından tercüme edildiğini ileri sürmüştür. Konu hakkında hayli emek mahsulü bir araştırma yapan Abdülbaki Çetin ise araştırmasının neticelerini yayınladığı yazısında hemen bütün iddiaları ortaya koymuş ve son olarak kendi tezini ve tespitlerini açıklayarak Semerkandî'nin tefsirini *Enfesü'l-Cevâhir* adıyla tercüme eden kişinin Musa el-İznîkî olduğunu, bunun yanı sıra İbn Arabşâh'ın tercümesinin İznîkî'den yapılmış muhtasar bir tercüme, Ahmed-i Dâî'ye nisbet edilen Semerkandî tercüme nüshalarının ise İznîkî'nin *Enfesü'l-Cevâhir*'inden başka bir şey olmadığını ileri sürmüştür. İznîkî'nin bir de Hâzin tefsirini (*Lübâbü'l-Te'vil*) Türkçeye tercüme ettiğini fakat bu tercümenin *Enfesü'l-Cevâhir* adıyla anılmasının yanlış olduğu sonucuna varmıştır. Daha detaylı bilgi için bkz. Abdülbaki Çetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya 2007, sy.22, s.53-101. *Enfesü'l-Cevâhir* üzerine yapılmış bir dil çalışması için bkz. İsmail Taş, "15. Yüzyıla Ait *Enfesü'l-Cevâhir* Adlı Yazma Üzerinde Dil İncelemesi", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *İstanbul Üniversitesi, SBE*, 2008.

13 Abdülkadir İnan, *a.g.m.*, s.90.

14 Mustafa Özkan, *a.g.m.*, s.128. Hemen hemen aynı yüzyıllarda diğer Türkçe eserlerin yazılış sebeplerini mukaddimleri üzerinde takip eden şu çalışmaya bakılabilir, Kemal Yavuz, "XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasında Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1983, sy.27, s.9-57. Önceki döneme nisbetle Beylikler asrında Kur'ân tercümeleri bağlamında Türkçe lehine dönen bu rüzgârın, aynı zamanda, Türkçeyi Arapça ve Farsça'ya karşı üstün kulma gayretlerinin bir tezahürü olduğu yönündeki değerlendirmeler için bkz. Muhammed Yelten, "Anadolu Sahasında Yapılmış Sure Tefsirleri ve Bu Tefsirlerin Türk Dili Açısından Önemi", *İlmî Araştırmalar*, İstanbul 2000, sy.9, s.250.

biraktığımızı belirtmeliyiz. Bu metinlerin büyük bir kısmı mensur iken söz konusu asırlarda manzum metinlerde de gözle görülür bir artışın kaydedildiği görülmüştür.

Osmanlı döneminde Türkçeye tercüme edilen Kur'ân tefsirleri¹⁵ içerisinde *rivâyet* tefsirlerinden Taberî ile Semerkandî'nin tefsirine yukarıda bir vesileyle değinildi. Kaynaklarda Ferrâ el-Begavî'nin (v.1122) *Me'âlimu't-Tenzil*'inin geç bir tarihte Amasyalı Kerim Efendi (v.1886) tarafından tercüme edildiği bilgisi yer alıyorsa da bugüne kadar bir nüshasına rastlanılmamıştır. *Dirâyet* tefsirleri içerisinde Râzî'nin (v.1210) *Mefâtihu'l-Gayb*'ının yine geç bir dönemde Selim Sırrı Paşa (v.1895) tarafından kısmî tercümesi yapılmış, ayrıca aynı tefsirden İhlas suresinin muhtasar bir tercümesi Muallim Naci (v.1893) tarafından yapılmıştır. Bu tür tefsirlerden Beyzâvî'nin (v.1286) *Envâru't-Tenzil*'inin Ali Efendi el-Birgîvî (v.1771) tarafından Türkçeye çevrildiği söylene de bu bilginin netlik kazanmadığı nakledilmektedir. Gurabzâde Ahmed en-Nâsîh (v.1688) Vâiz-i Kâşîfi'nin tefsirinden de istifade ederek Beyzâvî'nin tefsirini iki cilt olarak Türkçeye tercüme etmiştir. Hâzin'in (v.1341) tefsiri *Lübâbu't-Te'vil*'in ise yukarıda, bir vesileyle işaret edildiği gibi, Musa el-İznîkî (v.1429) tarafından tercüme edildiği bilinmektedir.¹⁶ *Tasavvufî* tefsirler sınıfına dahil edilen, Kübrevî şeyhi Necmeddin Dâye'nin (v.1256) *Bahru'l-Hakâ'ik*'ini¹⁷ Şah Muhammed b. Ahmed el-Manastîrî (v.1642) *Nehru'd-Dekâik* adıyla Türkçeye tercüme etmiştir. Tesir alanı geniş bir diğer tasavvufî tefsir olan Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*'ından Yasin suresi Hüseyin Vassâf tarafından *Esrâr-ı Kur'âniyye'den Bir Nebze* adıyla Türkçeye tercüme edilmiştir. Hızır b. Abdurrahman el-Ezdi'nin (v.1371) *et-Tibyân fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı Arapça tefsirini Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin (v.1699) tercüme-telif karışımı bir yolla Türkçeye çevirdiği yönünde genel bir kanaat hakimken son yapılan araştırmalarda bu eserin tercüme değil Mehmed Efendi'nin kendi telifi olduğu öne

15 Muhammed Abay'ın, kendisinin de ifade ettiği üzere takviyeye (ve yer yer tashihe) ihtiyaç duyan bibliyografik çalışması yayım tarihi itibarıyla tefsir sahasında önemli bir açığı kapatmıştır. Tefsir tarihi ile ilgili çalışmaların Osmanlı dönemindeki tefsir faaliyetlerine yeterince önem vermediği tezini öne süren bu çalışmada Osmanlı tefsir tarihindeki tefsirlerin şu ekolleri temsil ettiği belirtilmiştir: Tasavvufî tefsirler üç grupta incelenmiş, bunlardan birinci kolu İbnü'l-Arabî'nin tesis ettiği *nazarî-tasavvufî* kol; ikincisi Kemâleddin Kâşânî üzerinden Anadolu'ya girdiği belirtilen *işâri* tefsir kolu; üçüncüsü ise tefsirlere zenginlik ve pratiklik kazandırdığı ifade edilen *tahkiyye* dayalı tefsir kolu. *Haşiyeciliğin* Dâvud-ı Kayserî ve Cemâleddin Aksarâyî tarafından ekolleştirildiği ifade edilirken *dirâyet* tefsirlerinin teşkil ettiği üçüncü bir ekolün ise bir kısmının Râzî'yi takip ettiği bir diğer kısım ise Beyzâvî ile Keşşâf'ın takipçisi olduğu belirtilmektedir. Ayrıca bibliyografyada müfessirler içerisinde adı geçen Okçuzâde'nin tefsir olarak kaydedilen eseri bir kırk hadis şerhi olan *Ahsenü'l-Hadis*'dir. Müellifin tefsir sınıfına dahil edilmesi gereken eseri ise burada ele alacağımız *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyeti'l-erba'in*'dir. Bunun yanı sıra, yazarın, "âyet tefsirleri"ni de içeren bir başka çalışma daha yayımlayacağını belirtmiş olması itibarıyla Okçuzâde'nin bir ayet tefsiri olarak anılan eserinin buradaki bibliyografyada yer almaması gerektirdi. Detaylı bilgi için bkz. Muhammed Abay, "Osmanlı döneminde yazılan tefsir ile ilgili eserler bibliyografyası - Tefsirler, Haşiyeler, Süre Tefsirleri, Tercümelere", *Dîvân İlmî Araştırmalar*, İstanbul 1999, sy.6, s.249-303.

16 Çetin, bu tercümenin Âli-i İmrân suresi 96. ayetden başlayıp Hüd suresinin son âyetinin tefsiriyle biten cildinin Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde Ulucami 435 numarada kayıtlı olduğunu söyler, bkz. Abdülbaki Çetin, *a.g.m.*, s.85.

17 Müellif ve eseri üzerine yapılan doktora tezi için bkz. Mehmet Okuyan, "Necmuddin Daye ve Tasavvufî Tefsiri", (yayınlanmış doktora tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE*, 1994.

sürülmüştür.¹⁸ Yakub el-Çerhî'nin (v.1434'ten sonra) Fâtiha ile son iki cüz'ü tefsir ettiği *Tefsîr-i Ya 'kûb-i Çerhî*, kaynaklardaki bilgilere göre Gurabzâde tarafından Bağdat vâlisi İbrahim Paşa'nın isteğiyle tercüme edilmiştir ancak tercümenin herhangi bir nüshasına rastlanmadığı bilinmektedir.¹⁹ Buraya kadar sözü edilenler Arapçadan Türkçeye yapılan tercümelemlerin çok genel bir panoramasıydı. Osmanlı dönemi Anadolu sahasında muhtelif asırlarda Farsça yazılmış irili ufaklı ayet ve sure tefsirleri bulunmakla birlikte bunların sayısal değeri Türkçe ve özellikle Arapçaya kıyasla çok azdır. Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin (v.1504-5) Farsça kaleme aldığı ve çeşitli dillerin yanı sıra Türkçeye de çevrilmiş olan *Mevâhib-i Aliyye* adlı tefsiri ise, tercümelemlerinin yanı sıra müellifinin sâir Osmanlı müellifleri üzerindeki etkisi de göz önüne alındığında, müstesna bir yere sahip olarak görülmelidir.²⁰ Eserin Türkçe tercümelemleri içerisinde Ebulfazl Mehmed Efendi'nin (v.1574), kayıtlarda *Terceme-i Tefsîr-i Mevâhib-i Aliyye* olarak geçen çevirisi önemli bir yer işgal eder. Kâşifi'nin tefsiri Türkçeye ayrıca Selanikli Ali b. Veli b. Hamza (v.1590), Gurabzâde Ahmed en-Nâsîh ve *Mevâkib* adıyla da İsmâil Ferrûh Efendi (v.1840-1) tarafından tercüme edilmiştir.²¹ Tâhiru'l-Mevlevî'nin de bu tefsiri *Tefsîr-i Hüseyinî Tercümesi* adıyla Bakara suresinin sonuna kadar Türkçeye tercüme ettiği²² bilinmekteyse de yarım kalan bu tercümenin çok büyük bir kısmı bugün elimizde değildir.²³

Osmanlı Tefsir Tarihinde XVII. Asır

Osmanlı devri Anadolu coğrafyasında XVII. asırdaki müfessir ve tefsirleri merkeze alan detaylı yayın²⁴ dikkate alındığında farklı kriterler çerçevesinde tefsirlere dair bazı rakamsal tespitler yapılabilir. Okçuzâde'nin de hayatının son otuz yılını içine alan bu yüzyılda Osmanlı Anadolu coğrafyasında (müstakil tam tefsirler, noksan tefsirler, cüz tefsirleri, sure tefsirleri,

18 Recep Arpa, "Ayıntâbi Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri: Te'lif mi Tercüme mi?", *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2016, sy.35, s.55-96. Bu tefsiri bir tercüme varsayımından hareketle ele alarak yazım ve basım serüvenini sadece ilmi açıdan değil sosyal ve siyasi bakımdan da dikkat çekici bularak esere ve müellifine dair çeşitli değerlendirmelerde bulunan bir çalışma için bkz. İsmail Çalışkan, "Tefsîrî Mehmed Efendi'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I - İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi*, İstanbul 2011, s.215-240.

19 Abdulhamit Birişik, *a.g.m.*, s.61.

20 Vâiz-i Kâşifi'nin tefsir sahasındaki ilk verimi, dört cilt olarak planlanmışken sadece ilk cildinin yazılabildiği *Cevâhirü'l-Tefsîr*'dir. Ali Şîr Nevâî'ye ithaf edilmiş olan bu tefsir edebî-irfânî tefsir kategorisinde değerlendirilebilir. Bu açıdan bu tefsirin Okçuzâde'nin de kaynakları arasında yer alması tesadüf değildir.

21 *Mevâhib-i Aliyye*'nin Türkçenin yanı sıra diğer dillere tercümesi hakkında daha detaylı malumat için bkz. Abdulhamit Birişik, *a.g.m.*, s.62-68.

22 Zülfikar Güngör, "Beyânü'l-Hak'dan: Mevlâna Hüseyin Vâiz ve Tefsir-i Hüseyinî: Tâhiru'l-Mevlevî", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c.III, sy.9, s.363-368.

23 Osmanlı asrı tefsir tercümelemleri üzerine daha detaylı malumat için bkz. Abdulhamit Birişik, *a.g.m.*, s.53-68; Abdulhamit Birişik, Recep Arpa, "Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.9, sy.18, s.191-232.

24 Hidayet Aydar, "17. Asır Osmanlı Tefsir Hareketine Panoramik Bakış", *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*, İstanbul 2017, s.59-206.

ayet tefsirleri, Türkçeye tercüme edilmiş tefsirler ve şerh, haşiye²⁵ ve ta'likler olmak üzere) toplamda 363 adet tefsir üretilmiştir.²⁶ Bu yüzyıldaki dikkat çeken müfessirler arasında Tefsîrî Mehmed Efendi, Minkârîzâde Yahya Efendi, Vânî Mehmed Efendi, Gurabzâde Abdullah en-Nâsîh, Niyâzî-i Mısırî ve Aziz Mahmûd Hüdâyî gibi isimler yer alır.

XVII. asırda yazılan ayet tefsirlerinin sayısı 89, toplam müfessir/müellif sayısı ise 43 olarak tespit edilmiştir.²⁷ Bu asırda en fazla ayet tefsiri yazan müellifler sırasıyla Abdullah Bosnevî (v.1644), Mollazâde eş-Şirvânî (v.1627), Şeyhülislâm Yahya Efendi (v.1678), Veliyyuddin İbn Sadreddin ve Niyâzî-i Mısırî'dir (v.1694). İkişer ayet tefsiri kaleme alan müellifler ise İsmâil Rusûhî Ankaravî (v.1632), Ganizâde Nâdirî (v.1626), Abdulbâki b. Tursun (v.1606) ve Halhâlî'dir (v.1605).²⁸ XVII. asırda kırk ayet türünde tefsir vücuda getiren tek müellifin, daha başka isim ya da isimler tespit edilinceye kadar, Okçuzâde Mehmed Şâhî (v.1630) olduğu anlaşılmaktadır. Ayet tefsirlerinin büyük çoğunluğunun dili beklenebileceği üzere Arapça iken sekiz kadarı Türkçe, Abdullah Bosnevî'nin bir ayet tefsirinin dili ise Farsçadır. Tamamına yakını mensur olan bu tefsirlerden yalnızca iki tanesinin manzum olduğu kaydedilmiştir. Her ikisinin dili de Türkçe olan söz konusu tefsirlerden biri Kuloğlu Şeyh Hacı İlyas'ın tamamı manzum olan *Bâğ-ı Behişt*'i²⁹, diğeri ise Okçuzâde'nin aşağıda ele alacağımız manzum-mensur karışık kırk ayet tefsiridir.³⁰

Aynı asırda kaleme alınmış sure tefsirlerinin sayısı 66, müfessir/müellif sayısı ise 40 olarak tespit edilmiştir.³¹ Asrın sure tefsiri konusunda en fazla kalem oynatan isimleri ise Sadreddinzâde Şirvânî (v.1627), Tefsîrî Mehmed Efendi (v.1699), Niyâzî-i Mısırî (v.1694), Ahmed b. Rûhullâh el-Gencevî'dir (v.1600). Ayet tefsirlerinde olduğu gibi, sure tefsirlerinin

-
- 25 Osmanlı dönemi tefsir haşiyeleri arasında tespit edilebilen tek Türkçe haşiye Şeyhülislam Atâullâh Mehmed b. Şerîf Mehmed'e (v.1821) nisbet edilen noksan bir Beyzâvî haşiyesidir, bkz. Muhammet Abay, "Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri", *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur'an Tefsirine Hizmetleri*, İstanbul 2012, s.187.
- 26 Bu sayı aynı yüzyılda Arabistan/Yemen'de 39; Mısır'da 28; Hindistan'da 28; İran'da 76; Endonezya'da 1; Kuzey Afrika'da 16 ve Suriye'de 27 olarak tespit edilmiştir, bkz. Hidayet Aydar, *a.g.m.*, s.67.
- 27 Aynı çalışmadan bu 89 ayet içerisinde en fazla tefsir edilenin Bakara 255, yani Âyetelkürsî olarak bilinen ayet olduğunu öğreniyoruz, bkz. Hidayet Aydar, *a.g.m.*, s.75-76.
- 28 Söz konusu çalışmada Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey XVII. asırda ayet tefsiri yazan müfessirlerden addedilmesine rağmen, kırk ayet tefsiri yazmış bir müellif olarak, bu asırda rakamsal olarak en fazla ayet tefsir eden isimler arasında yer almamış olması anlaşılmalıdır. Öyle görünüyor ki araştırmacı bu tasnifi yaparken tefsir edilen ayetlerin sayısından ziyade her bir ayetin müstakil bir risale ya da esere konu olmasını dikkate almıştır. Zira bazı müellif/müfessirlerin "muhtelif ayetler" kategorisi altında değerlendirilen müstakil risaleleri de bu açıdan göz önünde bulundurulmuştur, bkz. Hidayet Aydar, *a.g.m.*, s.78-83.
- 29 Tamamı kaside nazım biçimiyle yazılmış 402 manzume ihtiva eden bu eser hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bünyamin Taş, "Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir", *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy.37, s.113-116.
- 30 Okçuzâde'nin kırk ayet şerhi, mensur kısımların eserin büyük bölümünü teşkil ettiği manzum-mensur karışık bir çalışmadır. Bu açıdan XVII. asır manzum tefsirler kategorisine bu ayrıntıyla dikkat edilerek dahil edilmelidir. Esere dair manzum vurgusu özellikle kırk ayetin kıt'alar hâlinde nazma çekilmiş olmasından ileri gelir. Tefsir kısmında yer alan ve toplamı 2000'i aşan beyit ve mısralar ise ilerleyen sayfalarda daha detaylı ele alınmıştır.
- 31 Surelerden en çok tefsiri yapılanlar sırasıyla Fâtiha, Yasin, Fetih, Yusuf, İhlas sureleridir. Bakara, Furkan, A'lâ, Kadir ve Nasr sureleri ise ikişer kere tefsir edilmiştir, bkz. Hidayet Aydar, *a.g.m.*, s.87.

büyük kısmının dili Arapça iken, 18 civarında sure tefsiri Türkçedir. Fars dilli herhangi bir sure tefsirine rastlanmadığı anlaşılmaktadır.³² Şehsuvaroğlu Ali'nin (v.1648) manzum *Riyâzu'l-Gufrân* adlı eseri³³ dışında diğer sure tefsirlerinin tamamı mensurdur.

XVII. asırda 3 tanesi Amme, 1'i Tebareke olmak üzere 4 adet cüz tefsiri yapılmıştır.³⁴

Bu asırda 23 müfessir/müellif tarafından kaleme alınan tam ve noksan tefsir sayısı 24'tür. 15 adedi tam tefsir kategorisine giren bu sayının geri kalan 9 adedi noksan yahut nâ-tamam tefsirlerdir. XVII. asrın mühim simalarından Vânî Mehmed Efendi (v.1685) dilleri Arapça olan iki tam tefsiri ile asrın en fazla tefsir yazan müfessiri olmuştur. Tefsirlerden 17'si Arapça iken 7'si Türkçedir.³⁵ Dikkat çekilmesi gereken diğer bir nokta da Gurabzâde'nin *Zübedü'l-Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*'ının telif-tercüme tarzı bir eser olduğudur. Şeyh Ömer Niğdevî (v.1635) Vâiz-i Kâşifi'nin *Mevâhib-i Aliyye* tefsirinin mütercimi olarak diğerlerinden temayüz ederken Şah Mehmed el-Manastırî ise Necmeddin Dâye'nin *Bahru'l-Hakâik* tefsirini *Nehru'd-Dekâik fî tercemeti Bahri'l-Hakâik* ismiyle Türkçeye tercüme etmiştir.

Son olarak, XVII. asırdaki şerh, haşiye ve ta'liklere değinilecek olursa Osmanlı döneminde çok tercih edilen bir yöntem olan bu üç yazım tarzının bu asır özelinde tefsir sahasında bir hayli yekün tuttuğu söylenebilir. Haşiye türünde üzerine en fazla kalem oynatılan tefsirlerin başında, tahmin edilebileceği üzere *Envârü'l-Tenzil* ve *el-Keşşâf* gelmektedir. Rakamsal olarak en fazla haşiye/ta'lik yazan müfessir ise Muhammed Emin eş-Şirvânî'dir (v.1626).³⁶

XVII. Asırda Bir Bürokrat ve Müellif Olarak Okçuzâde: Hayatı, Tarikatı ve Eserleri

1562 senesinde, Okçuzâde Mehmed Paşa'nın³⁷ oğlu olarak dünyaya gelen Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin erken yaşlarına dair ayrıntılı malumat bilinmese de iyi bir medrese eğitimi aldığı noktasında kaynaklar ittifak eder. Medrese eğitimi ikmal ettikten sonra Şeyhülislâm

32 Hidayet Aydar, *a.g.m.*, s.91-93.

33 Yasın suresinin tefsiri olan bu manzum eser hakkında detaylı bilgi için bkz. Bünyamin Köse, "Şeyhî Ali Şehsuvaroğlu (Şeyhî Efendi) ve Riyâzü'l-Gufrân (Tefsir-i Yâsin-i Şerif) Adlı Manzum Eserinin Tenkitli Metni", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2005.

34 Hidayet Aydar, *a.g.m.*, s.94.

35 *a.g.m.*, s.98-99.

36 *a.g.m.*, s.101-110. Ayrıca müfessiri/müellifi tespit edilemeyen ayet, sure ve tam veya noksan tefsirlerin, hatta tercüme tefsirlerin mevcudiyeti dikkate alınırsa yukarıda muhtasar olarak çözülmeye çalışılan çerçeveyi dolduran sayısal tablonun yeni çalışma ve tespitlerle daima değişebileceği unutulmamalıdır.

37 Okçuzâde'nin *el-Makâmu'l-Mahmûd* adlı eserinin Türkçe tercümesinin 1 numaralı dipnotunda Okçuzâde'nin babası Mehmed Paşa, *Âsâfî* mahlasıyla tanınan Siroz doğumlu Dal Mehmed Paşa (v.1598) ile aynı kişi olarak gösterilmiş ve dolayısıyla manzum *Şecaatnâme* kendisine isnat edilmiştir. Aslında bu bir bilgi yanlışının tekrarıdır. Bu yanlışın kaynağı Franz Babinger'dir. Onun bu hatasına Cornell H. Fleischer dikkat çekmiştir. Sözü edilen kaynaklar için bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.130-131; Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey, *el-Makâmu'l-Mahmûd*, (çev. Hür Mahmut Yücer, Mehmet Rûzî), İstanbul 2006, s.15; Cornell H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, TVYY, İstanbul 2001, s.33. Okçuzâde Mehmed Paşa sırasıyla şikk-ı evvel defterdârlığı, Divân-ı Hümâyün kâtipliği, 1578'de Anadolu defterdârlığı, 1581'de reisülküttâblık, 1582'de başdefterdâr, 1584'te Kıbrıs beylerbeyliği, 1585'ten 1587'de azledilinceye kadar Halep beylerbeyliği vazifelerinde bulunmuştur.

Malûlzâde Mehmed Efendi'den (v.1585) mülâzemet alan, hocasının şeyhülislamlık makamına terfi etmesi üzerine de Dîvân-ı Hümâyûn katipliğine intisap eden Okçuzâde daha sonra Damad İbrahim Paşa'nın tezkirecisi ve sırkatibi olmuş ve İbrahim Paşa'nın vefatına kadar onun himayesinde kalmıştır.

İlerleyen yıllarda reisülküttaplık, defterhâne-i hümâyûn emînliği yapan Okçuzâde 1006 (1597-8) senesinde azledilerek bir grup yeniçeriyle birlikte Budin'e sefere katılmıştır. Bu seferden izinsiz olarak İstanbul'a dönmesi bir müddet hapsedilmesine neden olmuştur. 1007 senesinde nişancı olan Okçuzâde'nin bu vazifesinden 1008'de azledildiği bilinmektedir. Ancak aynı yıl tekrar nişancılık vazifesine getirilmişse de 1010 senesinde yeniden azledilmiştir.

Kendisine bir süre görev verilmeyen Okçuzâde 1013 senesinde Mısır defterdârı olmuş, dört yıl sonra da İstanbul'a geri dönmüştür. Okçuzâde İstanbul'a avdetinden sonra kısa sayılmayacak bir süre daha, 1029 senesine kadar vazife alamamıştır. Söz konusu tarihte defter emini olmuş, 1030'da ise tekrar nişancılık görevine getirilmiştir. Bir süre sonra katıldığı Lehistan Seferi'nde ise bu son görevinden de azledilmiş, böylelikle Okçuzâde 1599'dan 1623'e kadar toplam üç dönem nişancılık yapmıştır.³⁸

Beşinci kez tuğrakeşlik vazifesine getirildiği tarihler aynı zamanda Sultan Mustafa'nın saltanatta bulunduğu döneme denk gelirse de son defa olmak üzere bu vazifesinden de 1033'te azledilmiş ve vefatına kadar mazuliyet hayatı yaşamıştır. Bütün bu azil süreçlerinde Şeyhülislam

38 Osmanlı'da kanunnâmelerin hazırlanmasında nişancıların çok önemli bir vazifesi olduğu bilinmektedir. Bu vazifeleri hasebiyle nişancılara *müftî-i kânun* denildiği nakledilir ki bu şer'î meselelerde şeyhülislâmın verdiği fetvalara karşılık örfî konularda nişancının problem çözme kapasite ve yetkisine işaret eden bir tanımlamadır. Hatta kanunnâmelerin hazırlanmasında kimi zaman şeyhülislâmlar ile nişancıların teşrikimesai yaptıkları bilinmektedir. Bu minvalde XVII. asra ait bir kânunnâmenin baş tarafında metnin Şeyhülislâm Yahya Efendi ile Okçuzâde tarafından müştereken hazırlandığı tespit edilmiştir, detay için bkz. Murat Akgündüz, "Osmanlı Devletinde Nişancılık Müessesesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1998, sy.IV, s.225-228. Ayrıca bkz. M. Âkif Aydın, "Osmanlılar - Hukukî-Adli Yapı", *DİA*, İstanbul 2007, c.XXXIII, s.516; Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer'îliği Meselesi ve Kanunnamelerin Şer'î Tahlili", *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1999, s.153-175.

Hoca Sadeddin Efendi ile oğullarının düşmanca tutumlarının etkili olduğu ileri sürülmektedir.³⁹

Altmış dokuz yaşında İstanbul'da vefat eden Okçuzâde'nin vefatı için *Tuhfe-i Hattâtîn*'de⁴⁰ "azîmet-i etkîyâ" (1039/1630) tarihi düşülmüştür.⁴¹

Okçuzâde kaynaklarda Şâhî ya da Zeynî mahlası⁴² ve Hudâyî nisbesiyle tanıtılmaktadır. Nisbesi, tahmin edilebileceği üzere Aziz Mahmûd Hudâyî'ye intisabı dolayısıyladır.⁴³ Bu nisbetten yola çıkarak onu Celvetiyye tarikatına mensup bir celvetî olarak tavsif edebiliriz. Eserlerinin hemen hepsinde bu intisap ve bağı her vesileyle belirten müellifin, *en-Nazmu'l-Mübîn*'deki dibâcesinde de Hudâyî hazretlerine olan muhabbet ve yakınlığı

39 Okçuzâde'nin bürokratik yaşamına dair kaynaklarda verilen bilgiler üç aşığı beş yukarı birbirini tekrar etmektedir. Özellikle aldığı vazifelerden sık aralıklarla azledilmiş olmasının nedenleri üzerine daha titiz kaynak taramalarıyla satır aralarındaki bilgiler de dikkate alınarak müstakil bir araştırma yapılabilir. Sözü edilen düşmanca tutumlara başka bir örnek Nef'î'nin *Sihâm-ı Kazâ*'da pek çok bürokrat ya da devlet adamının yanı sıra Okçuzâde'yi de hedef tahtasına oturtaran aşağıdaki hiciv kıt'asını ve diğer beyitleri yazmış olmasıdır. (bkz. Nef'î, *Sihâm-ı Kazâ – Eleştirel Basım*, (haz. Furkan Öztürk), DBY Yayınları, İstanbul 2020, s.131-133; 191; 223.) Nef'î'nin pek çok şâibeli bürokrat gibi Okçuzâde'yi de hicvetmesinin arka planında ne yattığı tam bilinmese de bu hicivlerde onun Şeyhülislâm Yahya Efendi'ye olan yakınlığı etkili olmuş olabilir.

Der hakk-ı Okçı-zâde

Okçı-zâde nice etdünse beni âzürde S*keyin ben de seni öyle şikest etmez isem
Egri ok gibi şikest ola benân-ı fikrüm Fiske-i hecv ile ger burnunu pest etmez isem

Der hakk-ı Yahya Efendi ve gayrihi

.....
Gelicek gıybet ü mesâviye Okçioğlunun erzeli görünür
Kendidir Okçı-zâde ancak Burnı bir pâre çengelî görünür
Başına uğraya şe'âmeti hod Kendi gibi sakınlmalı görünür

Der hakk-ı mezbûr

.....
Gâfil olma döndürürler bir gün ey fork -ı cihân Darb-ı kîr ile tılagun Okçı-zâde yüzine

40 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s.404.

41 Okçuzâde'nin hayatı ve eserlerini yazarken istifade ettiğimiz kaynaklar kronolojik olarak şu şekildedir: Beyânî, *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s.135; Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989, c.II, s.636; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk) Ankara 1978, c.I, s.470; Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti 'ş-Şakâik*, (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, c.II, s.730; Kâtip Çelebi, *Keşf-El-Zunûn*, TTK, Ankara 2014, c.II, s.1964; Ahmed Resmî, *Halîfetü'r-Rüesâ*, İstanbul 1269, s.23; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2014, s.404; Emîn Efendi, *Osmanlı Hayatından Kesitler - Menâkıb-ı Kethüdâzâde El-Hac Mehmed Ârif Efendi*, (haz. Hasan Gürkan, Hür Mahmut Yücer), İstanbul 2000, s.228, 414; Mehmed Tefvik, *Kâfile-i Şu'arâ*, (haz. Fatma Sabiha vd.), İstanbul 2012, s.276; Mehmed Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (haz. Cemal Kurnaz - Mustafa Tatcı), Ankara 2001, c.II, s.479; Şemseddin Samî, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1311, c.IV, s.2839; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, (haz. Nuri Akbayan), İstanbul 1996, c.IV, s.1079; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c.II, s.79; Christine Woodhead, "Ottoman İnşa and The Art of Letter-Writing Influences Upon The Career of The Nişancı and Prose Stylist Okçuzade", *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988, sy.VII-VIII, s.143-159; Christine Woodhead, "Yazışma Çevreleri: Onyedinci yüzyıl başlarında Osmanlı mektup yazımı", (çev. Ali Emre Özyıldırım), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V - Nesrin İnşası*, İstanbul 2010, s.214-235.

42 Örneğin Kınalızâde "mahlası Zeynî iken ba'zı kimesne ile şirketinden muhallas bulmağičün tebdil-i mahlas itmişdür" demektedir, bkz. Kınalızâde Hasan Çelebi, *a.g.e.*, c.I, s.470.

43 Emin Efendi de eserinde onu "pîr-i tarikat-ı Hudâyî Aziz Mahmûd Efendi kaddesallâhu sirruh hazretlerinin halîfelerindendir" şeklinde takdim etmektedir, bkz. Emîn Efendi, *a.g.e.*, s.414.

Beyân-ı iftikâr u müstemendî Be pîş-i Hazret-i Maḥmûd Efendî⁴⁴

beytiyle yaptığı girişten sonra şeyhinin ilmî ve manevî faziletine yönelik övgü dolu ifadelerinden açık bir şekilde anlayabilmekteyiz. Zaten aşağıda değinileceği üzere, Okçuzâde, kırk ayet tefsirini hiçbir maddî beklenti içerisine girmeksizin üstâdı Aziz Maḥmûd Hudâyî'ye ithaf etmekle yetinmiş ve onun tarafından, kendi eserine yazılacak bir takrizin⁴⁵ beklentisi içine girmiştir.⁴⁶

Yapılan taramalar sonucu kütüphane kayıtlarında ve ilmî yayınlarda 10 adet eserin Okçuzâde'ye nisbet edildiği tespit edilmiştir.

(1) *Dîvân*: Kütüphane kayıtlarında Okçuzâde'ye ait bir dîvâna rastlanmamıştır. Müellifin *Dîvân* sahibi olduğunu belirten tek kayıt şimdilik sadece Müstakimzâde'ye aittir.⁴⁷ Tezkirelerde ona nisbet edilen şiir parçalarının sayısı bir dîvân teşkil edecek düzeyde değildir. Özellikle *en-Nazmu'l-Mübîn ve Ahsenü'l-Hadîs* gibi hacimli eserlerinde kendisine ait Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler tespit edilebilir.⁴⁸

(2) *Ahsenu'l-Hadîs*: Manzum-mensur karışık bir kırk hadîs tercüme ve şerhidir. Hadîsler dörtlükler hâlinde nazman çekilmiş, akabinde mensur şerhleri yapılmıştır. Yurtiçi ve yurtdışında 59 adet yazma, yurtiçinde ise 5 adet matbu nüshası olduğu ifade edilen eser hakkında bir doktora tezi yapılmıştır.⁴⁹

(3) *Münşe'âtü'l-İnşâ*: 1629 yılı civarında yazılan bu eser yaklaşık 80 mektuptan oluşmaktadır. Bunlardan 12'si resmî mektuptur. Eserin en ayırdedici özelliklerinden birisi Okçuzâde

44 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyeti'l-erba'in*, Mısır Milli Kütüphanesi, Mevâiz Türkî, yer/katalog nr.8613/4955, vr.4^b. (Katalog numarası Mehmed İhsan Abdülaziz'in (v.1961) hazırlamış olduğu *Fihrisu'l-Mahtûtâtü'l-Türkiyyeti'l-Osmâniyye* adlı katalogtaki numaradır.)

45 Elimizdeki müellif hattı nüshanın 1^a sayfasında Aziz Maḥmûd Hudâyî'nin şu takrizi kayıtlıdır:

Takrîz-i Şeyḫ Maḥmûd Üsküdarî Hudâyî

Men 'amile şâlihan bi-ḥusni'l-i'tikâd Fa'llâhu te'âlâ yûsiluhu bi-fazlihi ile'l-murâd
Fe-inne'llâhe Ra'ûfun bi'l-'ibâd Leyse li-fazlihi ve keremihî nefâd, el-fâkîr Maḥmûd

46 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *a.g.e.*, vr.5^a-7^a.

47 Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s.404.

48 Okçuzâde'nin şiirlerinin neşrine yönelik bir yayın için bkz. Yılmaz Öksüz, "Şair Bir Osmanlı Münşî: Okçuzâde Mehmed Şâhî", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Sivas 2018, sy.22, s.467-488. Söz konusu yayında, müellifin en azından eserlerinden hareketle tespit edilebilecek manzumelerinin tamamı yer almamaktadır. Örneğin doktora çalışması olarak müellif nüshasından hareketle neşrettiğimiz *en-Nazmü'l-Mübîn* metninde "li-müellifihî" kaydıyla Okçuzâde'nin kendisine nisbet ettiği şiirlerin hepsi adı geçen yayında yer almaz. Üstelik *en-Nazmu'l-Mübîn*'in müellif nüshası üzerinden yapılmayan şiir tespitine dayalı bir yayın daima eksik kalacaktır. Zira istinsah nüshalarında, müellif hattı nüshada Okçuzâde'nin kendisine nisbet etmediği birkaç manzumenin bazı müstensihlerin nüshalarında müellife atfedildiği tespit edilmiştir ki bu, eserin istinsah nüshalarının şahsî tasarruflarla malul olduğunu gösterir. Kimi Ortaçağ yazmalarının müstensihlerinin, bazen dinî ya da siyasî bir mahzur gördükleri için bazen de estetik kaygıları göz önünde bulundurarak istinsah ettikleri metinlerden müellife ait şiirleri çıkardıkları (XI. yüzyılda kaleme alınan ve bize tek nüsha olarak geldiği bilinen *Tavku'l-Hamâme*'nin Leiden nüshasında müstensih İbn Hazm'a ait bazı şiirleri yazmadan çıkarttığı gibi) bilinmektedir. Bunun aksi de vâkidir. *en-Nazmu'l-Mübîn*'de müellife ait olmayan şiirler, belki zuhûlen belki kasten bilinmez, müellife aitmiş gibi gösterildiği gibi bazı Arapça ve Farsça manzumelerin de müellif hattı nüshada olmadığı hâlde istinsah nüshalarında yer alabilmesine şahit olunmuştur. Bu bakımdan Okçuzâde'nin şiirlerinin daha sağlıklı bir ilmî neşrinin yapılabilmesi için, Müstakimzâde'nin iddia ettiği *Dîvân-ı Eş'âr* nüshası da ortaya çıkana kadar, müellife ait bütün eserlerin ilmî neşirlerinin yapılmış olması asgarî bir gerekliliktir.

49 Yılmaz Öksüz, "Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsenü'l-Hadîs'i (İnceleme-Metin)", (yayımlanmamış doktora tezi), *Cumhuriyet Üniversitesi, SBE*, Sivas 2016.

hakkında otobiyografik malumat içermesidir.⁵⁰ Bazı kütüphane kayıtlarında *Münşe'ât-ı Okçuzâde* adıyla yer almaktadır.⁵¹

(4) *Tercüme-i Tuhfetü's-Salavât*: Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'ye ait olan *Tuhfetü's-Salavât* adlı eserin⁵² tercümesidir. Müellifi tarafından bir mukaddime, sekiz bölüm ve bir hâtîme şeklinde düzenlenmiştir. Eser Peygamber'e salât ve selâmın ehemmiyetine dairdir.⁵³

(5) *el-Makâmu'l-Mahmûd*: Okçuzâde, çeşitli amellerin faziletine dair hadîslerin bir derlemesi olan ve on babdan teşekkül eden bu eseri ilerlemiş yaşında kalem almış ve kitaba Aziz Mahmûd Hudâyî'ye duyduğu muhabbetin bir göstergesi olarak *el-Makâmu'l-Mahmûd* adını vermiştir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi nr.2058'deki müellif nüshasına dayanarak Türkçeye tercüme edilmiştir.⁵⁴

(6) *Muhtâru'l-Ahyâr*: İlim ve âlimlerin faziletine dair Arapça bir eserdir.⁵⁵

(7) *Câmi'u'l-Gâyât*: Bursalı'nın adını zikrettiği bu eserin kütüphane kayıtlarında ismine rastlanmadığı gibi eserin dili ve muhtevası hakkında da bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁵⁶

(8) *Kânûn-ı Cedîd-i Arazî*: Kütüphane kayıtlarında *Kânûnnâme-i Sultân Süleymân Hân*, *Kânûnnâme* ya da *Kânûnnâme-i Cedîd* gibi adlarla da kayıtlıdır.

(9) *Risâletü'ş-Şâhî fi Tezyîfi Selîmnâme*: Okçuzâde'nin bu risâlesi Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (v.1567) *Selîmnâme* adıyla şöhret bulmuş *Me'âsir-i Selîm Hânî* adlı eserini merkeze alan ve müellifin nişâncılığına yönelik eleştirileri ihtiva eden bir “edebî tenkit metni”dir. Okçuzâde'den bahseden daha önceki kaynaklarda ve ilmî çalışmalarda ismine rastlanmayan bu risâleyi Sadık Yazar bir incelemeyle ilim dünyasına tanıtmıştır.⁵⁷

(10) *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâti'l-erba'in*: Kırk ayet tefsiridir.⁵⁸

50 Christine Woodhead, “Okçuzâde Mehmed Şâhî”, *DİA*, İstanbul 2007, c.XXXIII, s.336. Ayrıca İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde İlnur Sisnelioğlu Özer eser üzerine doktora çalışması yapmaktadır.

51 Mısır Millî Kütüphanesi, Türkî Talat, nr.868/4710.

52 Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, (çev. Rüştü Balcı), TVYY, İstanbul 2007, c.I, s.333.

53 Woodhead, Revan Köşkü nr.97'ye dayanarak tercümenin 1021 (1612)'de tamamlandığını ifade etmektedir. Öksüz ise Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'ni nr.19'daki tarih beytinden hareketle tercümenin 990 (1582)'de bittiği tespitini yapar, bkz. Christine Woodhead, *a.g.md.*, s.336; Yılmaz Öksüz, *a.g.e.*, s.17-18.

54 Eser hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey, *el-Makâmu'l-Mahmûd*, (çev. Hür Mahmut Yücer, Mehmet Rûzi), İstanbul 2006.

55 Bursalı Mehmed Tâhir'in bahsettiği bu eser kütüphane kayıtlarında sadece Manisa İl Halk Kütüphanesi'de (nr. 45 Ak 668/5) bir mecmuanın 73^b-81^a varakları arasında tespit edilmiştir.

56 Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, c.II, s.78.

57 Araştırmacı, Okçuzâde'nin incelemesine konu ettiği bu risâlesinin şimdiye kadar rastlanan tek nüshasının Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu nr.128'deki bir yazmanın 56^a-69^a varakları arasında olduğunu belirtir. Söz konusu yazmada ayrıca Veysi'nin (v.1628) *Gurreti'l-asr fi Tefsîri Süreti'n-Nasr* ile *Şehâdetnâme* adlı eserleri de yer almaktadır. Araştırmacı, anılan nüshadaki hâkim hat karakterinden hareketle yazmanın tamamının Okçuzâde tarafından yazıldığını istidlal etmiştir. Risâlenin muhtevası hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Sadık Yazar, “Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin (1562-1630) Kanûnî Devri Nişâncısı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö.1567) İnşasına Yönelik Tenkitleri”, *Kanûnî Sultan Süleymân Ve Dönemi - Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, İstanbul 2020, s.215-245.

58 Eserin müellif nüshasını Kahire'den gönderme nezaketinde bulunan Hassan Sahl Bey'e teşekkür ederim.

***en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyatî'l-erba'in*: Mahiyeti, Nüshaları, Telif Sebebi, İçeriği ve Kaynakları**

Eserin mahiyetinin ne olduğu sorusu, bu mahiyeti belirleyen bir geleneğin olup olmadığı sorusuyla ilintilidir. Klasik Türk edebiyatı geleneğinde kırk hadislerin güçlü bir damar oluşturmasına mukabil kırk ayetler için aynı şey söylenemez. *en-Nazmu'l-Mübîn* muhteva itibarıyla, tıpkı Vâiz-i Kâşifî'nin *Cevâhiru'l-Tefsîr*'i⁵⁹ gibi, edebî-irfânî tefsir kategorisinde değerlendirilmeli; tür açısından ise manzum-mensur karışık kırk ayet tefsiri olarak sınıflandırılmalıdır.

Peki klasik edebiyatımızın uzun asırları süresince kırk ayet türündeki eserler nelerdir? Bir defa şunu belirtmeliyiz ki Okçuzâde eserinin dibâcesinde Şeyhî'nin

*Hüner bir şeh'r bünyâd iylemekdür Der u dîvârın âbâd iylemekdür*⁶⁰

beytine “*cevâb*” olarak

Hüner bir tarz îcâd eylemekdür Ne ân ki şeh'r bünyâd eylemekdür

*Mühendisler iderler şehri bünyâd Velî her kesde olmaz tarz-ı îcâd*⁶¹

diyerek *en-Nazmu'l-Mübîn*'in kendisinin öncülük ettiği yepyeni bir tarz olduğunu ima etmektedir. Yine dibâcede geçen üstteki beyitlerden biraz sonra ifade ettiği⁶²

tarz-ı nev-âyîn-i âyât-ı erba'in ile'l-ân pey-siper-i eşrâf-ı eslâf ve dest-hûş-ı hulûf-ı ahlâf olmayup henüz yetîme-i dehr-i nâdire-perdâz ve ebnâ-i cins miyânında bu fakîr-i bî-ser ü sâ mâna mâ bihi'l-ımtiyâzdur

sözleriyle hem kırk ayet türünde yazılmış *en-Nazmu'l-Mübîn*'in benzersizliği ve yepyeni bir üslup/biçim ortaya koyduğunu vurgular hem de “*ebnâ-i cins miyânında bu fakîr-i bî-ser ü sâ mâna mâ bihi'l-ımtiyâzdur*” ifadeleriyle böyle bir eser kaleme almakla diğer müelliflerden temayüz ettiğine işaret eder.

Burada dikkate değer bir tarihi detay söz konusu gibidir. Okçuzâde'den önce iki müellifin manzum kırk ayet türünde eser vücuda getirdikleri biliniyor. Bundan hareketle Okçuzâde'nin yazdığı kırk ayet türündeki tefsiri “*tarz-ı nev-âyîn*” şeklinde tanımlaması iki ihtimale kapı aralar. Müellif ya bugün için tespit edebildiğimiz iki manzum kırk ayet tefsirinden habersizdi ya da (söz konusu iki eserden haberli olduğu varsayılırsa) kendi eserini tür, üslup, yöntem ve muhteva açısından bu ikisinden farklı görmekteydi.

Bir an ilk seçeneğe ihtimal vermeden önce klasik edebiyatımızda manzum tefsirlerin, bunlar içerisinde de manzum kırk ayetlerin neler olduğuna bir göz atmamız icap eder. Klasik edebiyatımızda manzum tefsirler üzerine yapılan bir yayında⁶³ dokuz adet manzum tefsirin tespit edilmiş olduğu görülür. Bunlara Vecihî Paşazâde İsmâil Sâdık Kemâl'in (v.1892) söz

59 Vâiz-i Kâşifî'nin *Cevâhiru'l-Tefsîr*'i bir kırk ayet tefsiri değilse de ayetlerin manzum-mensur metin birliği içerisinde tefsir edilmesi yöntemi açısından *en-Nazmu'l-Mübîn* ile benzerliği aşikardır.

60 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyatî'l-erba'in*, vr.3^a.

61 a.g.e., vr.3^a.

62 a.g.e., vr.3^b.

63 Bünyamin Taş, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy.37, s.109-116.

konusu yayında yer verilmemiş olan ve hakkında da henüz akademik bir yayına rastlanmayan manzum Kur'ân meali de dahil edilebilir.⁶⁴ Bunlar sırasıyla Hatiboğlu'nun manzum Mülk suresi tefsiri olan *Letâiyîfnâme*'si; XVI. asır şairlerinden Livâyî'nin Yasin, Mülk ve Nebe surelerinin manzum tefsirleri⁶⁵; bir başka XVI. asır şairi Abdüsselâm Merdümü'nin kırk hadis ve kırk ayet tercümesinden ibaret olan *Tuhfetü'l-İslâm*'ı⁶⁶; Hüseyin b. Ahmed Sirozî'nin Yasin suresinin açıklamalı bir manzum tercümesi sayılabilecek *Câmi'u'n-Nesâih*'i ve İhlas suresi esas alınarak yazılmış bir mesnevi olan *Câmi'u'l-Envâr*'ı⁶⁷; XVII. asırdan Şehsüvaroğlu Ali'nin mesnevi nazım şekliyle yazdığı manzum Yasin suresi tefsiri *Riyâzu'l-Gufrân*'ı⁶⁸; XVI. asır şairlerinden Revâhî'nin manzum kırk ayet örneği olan *Tenvîru'l-Ebsâr*'ı⁶⁹; Okçuzâde'nin üzerinde durduğumuz *en-Nazmu'l-Mübîn*'i ve son olarak da Kuloğlu Şeyh Hacı İlyâs'ın tamamı kaside nazım şekliyle yazılmış 8049 beyitten oluşan *Bâğ-ı Behişt* adlı eseridir.

Zikrettiklerimiz içerisinde yalnızca Merdümü'nin *Tuhfetü'l-İslâm*'ı ile Revâhî'nin *Tenvîru'l-Ebsâr*'ı kırk ayet kategorisinde yer alır. Bir başka varsayımdan hareket edelim ve Okçuzâde'nin Merdümü ile Revâhî'nin eserlerinden habersiz olduğunu kabul edelim. Böyle olsa bile Merdümü'nin eserinden Gelibolulu Mustafa Âlî (v.1600) *Künhü'l-Ahbâr*'da, Âşık Çelebi (v.1572) ise *Meşâ'iru's-Şu'arâ*'da bahsetmektedir. Âlî'nin eserini 1591-1599 yılları arasında yazdığı bilinmektedir. *Meşâ'iru's-Şu'arâ* ise 1568'de tamamlanmıştır. Dolayısıyla her iki tezkire müellifinin eserlerini yazdıkları ve vefat ettikleri tarih göz önüne alınca Okçuzâde gibi kitap düşkünü olduğu anlaşılan bir devlet adamının Âlî'nin ve Âşık Çelebi'nin eserlerini görmemiş olması zayıf bir ihtimal olsa gerektir. Tam da burada ikinci bir yol ayrımı ortaya çıkar. Okçuzâde her iki eseri görüp tedkik etmedi ise kırk ayet türünde kendisinin ilk Türkçe eseri yazdığını ima ve iddia etmesi makul görülebilir. Fakat söz konusu eserleri anılan iki tezkire vasıtasıyla gördüğü hâlde kırk ayet türünde *yektâ* olduğunu söylüyorsa, şu hâlde, bu üç eserin mukayesesi cihetine gidilmeli ve Okçuzâde'nin kendi eserindeki üslup, yöntem ve muhtevayı belirleyici kabul ederek türün ilk örneğini

64 İsmâil Sâdık Kemâl'in söz konusu eseri kütüphane kayıtlarında *Manzum Tefsir* ya da *Tefsîr-i Âyât-ı Kur'ân* gibi adlarla yer almaktadır. Ancak bu eseri tefsirden ziyade Kur'ân'ın tamamını manzum olarak Türkçeye tercüme eden bir Kur'ân meali (ya da bir tercüme) olarak kabul etmek daha uygundur. Manzumdeki her beyte düşürdüğü tarih eseri bir hayli enteresan kılmalıdır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba nr.894.35'teki üç ciltten oluşan nüshasında bazı yerler okunmaz hâldedir.

65 Ahmet Sevgi, "Livâyî'nin Manzûm Amme (Nebe Süresi) Tefsiri", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2013, sy.29, s.1-20; Ahmet Sevgi, "Livâyî'nin Manzûm Tebareke (Mülk Süresi) Tefsiri", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2014, sy.31, s.1-96; Ahmet Sevgi, "Livâyî'nin Manzûm Yasin Tefsiri", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 2015, sy.33, s.1-86.

66 Ahmet Sevgi, "Merdümü ve Tuhfetü'l-İslâm'ı", *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Konya 1991, sy.6, s.101-165.

67 Mesut Bayram Düzenli, "Hüseyin b. Ahmed Sirozî'nin Câmiü'l-Envâr 'Alâ Tefsiri'l-Ihlâs adlı eseri (1b-192b İnceleme-metin)", (yayımlanmamış doktora tezi), *Sakarya Üniversitesi, SBE*, 2014.

68 Bünyamin Köse, *a.g.e.*

69 Nevzat Barutçu, "Revâhî'nin Tenvîrü'l-Ebsâr isimli eserinin incelenmesi", (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *FSM Vakıf Üniversitesi, SBE*, 2014.

verdiğini iddia ettiği ibareler bu açıdan yorumlanmalıdır.⁷⁰

Tenvîru'l-Ebsâr müstakil bir kırk ayet tefsiri değildir. Üstelik eserin kırk ayet bölümünde de manzumeler farklı uzunluklarda mesnevi nazım şekliyle yazılmış olması bakımından eserde bir ittirat ve yeknesaklık bulmak zorlaşır. Eserde nesre de rastlanmaz. Ayrıca Okçuzâde'ye nisbetle bir ayetin 2 ila 9 aralığında beyitlerle tercüme edilmiş olması esere tefsir denilmesini ciddi anlamda zorlaştırmaktadır. Bu açıdan *Tenvîru'l-Ebsâr* için kısmî açıklanmalı manzum kırk ayet tercümesi tanımlaması daha uygun düşecektir.⁷¹

Merdümi'nin kırk ayeti ise daha muttarit ve tek düzedir. Ancak bu esere de manzum Kur'an tefsiri demek yerine kırk ayetin ikişer beyitle tercümesi gözüyle bakmak çok daha uygun olacaktır. Ayrıca bu eserde, Okçuzâde'nin yaptığı gibi tercih edilen vezne uygun düşen ayet ya da ayetten bir bölüm şiire dahil edilmemiş, sadece uzun ya da kısa ilgili ayet, iki beyitlik manzumenin üzerine yazılarak manası nazma çekilmiştir.

Dolayısıyla Okçuzâde, bu iki kırk ayet türü eserden haberdar olsa dahi, takip ettiği yöntem ve üslup ile tatbik ettiği biçim ve muhteva açısından Revâhî ve Merdümü'den açık bir şekilde ayrılmış, kendisinin de ifade ettiği üzere bir "*tarz-ı nev-âyin*" vücuda getirmiştir.⁷²

Eserin mahiyetine dair bu kısa değerlendirmenin akabinde tespit edilebilen nüshalarının üzerinde de kısaca durmak gerekir. *en-Nazmu'l-Mübîn*'in temin edilen müellif nüshası Mısır Millî Kütüphanesi⁷³ 8613 numarada kayıtlıdır. Nüshada Okçuzâde'nin, eseri ne zaman ve nerede yazdığına dair bir kayda rastlayamadık. Eserin dibâcesinde söylediklerinden de bu konuda net bir kanıya varmak zor. Fakat belli karineler müvacehesinde belki bir tahmin yürütülebilir.

70 Bu meseleye herhalde daha profesyonel yaklaşmak, Osmanlı'da bir yazma eserin telifi, tanıtımı ve dolaşımına dair detaylı bir araştırma ve bulgularla mümkün olacaktır. Batı dillerinde aşağı yukarı üzerinde durduğumuz asırlar için kitap ticareti bağlamında "marketing of printed books" fenomenine dair bazı yayınlara rastlamak mümkün. Bu araştırmalar Osmanlı'da kitabın telifini takip eden süreçte, belli çevrelere de olsa, tanıtımının bilinçli bir şekilde yapılıp yapılmadığı, eğer yapılıyorsa ne tür vasıtalarla bunun gerçekleştirilmiş olabileceği gibi bir konuya ışık tutacaktır. Osmanlı'da belli bir tarihe kadar matbaanın kullanılmamış olması, Avrupa'daki durumdan farklı olarak, yazma kitap nüshaları matbaanın sunduğu olanaklardan mahrum olması nedeniyle nisbeten dar bir çevrede dolaşımda kalmıştır. Yine de nev-i şahsına münhasır bir "tanıtım" pratiğinin olmaması düşünülemez. Avrupa'daki örneklere dair bir yayın için bkz. Christian Coppens, Angela Nuovo, "Printed catalogues of booksellers as a source for the history of the book trade", *Italian Journal of Library, Archives, and Information Science (JLIS.it)*, 9, 2, May 2018, s.166-178. Ayrıca Farsça metinlerden derlenen dağınık haldeki notlarla kurulmuş olan şu çalışmaya da bkz. İrec Afşar, "Tarihte Yazma Kitapların Mülkiyeti Ve Alım Satımı", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 2007, sy.46, s.337-367.

71 Daha yukarılarda bu eserler için manzum tefsir ifadesi kullanılsa da, bu tür eserler üzerine daha detaylı yapılacak müstakil bir çalışma bunların kategorik çizgilerini daha net tanımlamalarla ortaya koyacaktır.

72 *Ahsenü'l-Hadis*'in dibâcesinde de kendisinden önce çok sayıda kırk hadis yazıldığını, kendisinin de bu türde eser verenlere benzemek için bir kırk hadis kaleme almak istediğini fakat bunu yaparken, *en-Nazmu'l-Mübîn* dibâcesindeki aynı ibareyi kullanarak, "*tarz-ı nev-âyin ihtirâ*" ve "*bir tarz-ı berâ'at-trâz ihtiyâr u iktirâz idem*" (vr.2b) demesi Okçuzâde'nin bu ifadelerle biçimden çok üslup ve yöntemi kasdettiğini gösterir. Dolayısıyla, yukarıda iki ihtimal üzerine yaptığımız kısa tartışmanın hüküm cümlesinin bu açıdan da haklılık payına sahip olduğu daha rahat ifade edilebilir. Ancak kırk ayet tefsiri olan *en-Nazmu'l-Mübîn* için "*bu fakir-i bî-ser ü sâmana mâ bihi'l-ımtiyâzdu*" cümlesini kurması üslup ve yöntemden başka tür olarak da seleflerinden ayrıştığını söylemeye çalıştığına yorulması gerekir.

73 1870'te kurulan bu kütüphane Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyye adıyla bilinir ve kuruluşundan bu yana el-Kütübhanetu'l-Hidiviyye, Dârü'l-Kütübi's-Sultâniyye gibi farklı adlarla anılmıştır.

Okçuzâde'nin, *Ahsenü'l-Hadîs*'i *en-Nazmu'l-Mübîn*'den önce yazdığını kendi ifadelerinden tespit edebiliyoruz. *Ahsenü'l-Hadîs* üzerine yapılan doktora tezinde, araştırmacı, bu kırk hadîs şerhini neşrederken müellif nüshası olduğunu belirttiği Nuruosmaniye nüshasını esas aldığını ifade eder. Bu nüshada da Okçuzâde *Ahsenü'l-Hadîs*'i hangi tarihte yazdığına dair bir tarih kaydetmemiş. Ancak müellifin *en-Nazmu'l-Mübîn*'deki kırk ayetten otuz beşincisi olan

Şağın bu cîfe-i dünyaya konma kerkes-vâr Bülend-himmet olup kâni' ol mişâl-i hümâ
Bu âyetüñ saña mazmûnı rızka zâmindür Erâde Rabbuke en yebluğâ eşuddehumâ

bu manzum kıt'ayı *Ahsenü'l-Hadîs*'in dibâcesinde de kullanması⁷⁴ bu öncelik sonralık meselesine daha farklı yaklaşmak gerektiğini ima ediyor gibi. Buna göre Okçuzâde'nin, kırk ayet tefsirini yazmadan önce kıt'alar hâlinde nazma çekilmiş bir kırk ayet taslağı oluşturduğu varsayılabilir. Ancak bu varsayımı daha güçlü karinelere dayandırmanın gerekliliği ortada.

Bir başka karinenin ucundan tutalım. Müellif, *en-Nazmu'l-Mübîn*'e yazdığı dibâcede kırk ayet tefsirini hangi dönem ve şartlarda yazmaya karar verdiğini söylerken "*imtidâd-ı azl u i'tizâl*" ifadesini⁷⁵ kullanır. Bu ifade açıkça hayatı boyunca sık karşılaştığı meşum azil süreçlerinin en uzun sürdüğünü bildiğimiz dönemine işaret eder. Kaynaklardan derlenen bilgiler dikkate alındığında Okçuzâde'nin mazuliyet hayatının kesintisiz en uzun devresi 1033'ten vefat tarihi olan 1039'a kadarki yaklaşık 6 senelik dönemdir. Dolayısıyla "*imtidâd-ı azl*" ifadesinin müellifin bu dönemine işaret ettiği yönündeki tahmin isabetli ise *en-Nazmu'l-Mübîn*'in telifine (eğer öncesinde taslak düzeyinde bir ön-çalışma mevcut değilse) bu süre zarfında başladığı öne sürülebilir.

Eserin 29'u yurtiçinde ve 9'u yurtdışında olmak üzere toplam 38 adet yazma nüshası tespit edilebilmiştir. İstinsah nüshalarının yarıdan fazlasının müstensihini ferağ kayıtlarından tespit edebiliyoruz. Müellif nüshasının elimizde olması istinsah nüshalarının bir stemmasını oluşturmayı gereksiz kılsa da bazıları belli kriterler çerçevesinde intihap edilip yine belli kriterler dikkate alınarak mukayese edilmiştir. Buradan elde edilen verilere doktora incelemesinin ilgili

74 Yılmaz Öksüz, *a.g.e.*, s.226.

75 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâti'l-erba'in*, vr.2^b.

kısımında daha detaylı yer verilmiştir.⁷⁶

Müellifin ifadelerinden hareketle *en-Nazmu'l-Mübîn*'in telif sebebi ve gayesi himaye görmek yahut bir ihsana veya arzulan bir mevkiye nail olmak gibi çok bilindik maddî beklentilerden uzak olup uhrevî anlamda kazanç sağlamak amacına matuftur:

*gîrîve-i hevâda irtikâb iyledigüm mübiqât-ı bî-hisâbdan bu meşnât-ı ma'zîret-işbât ile inâbet ü istiğfâr iderdüm*⁷⁷

Heva ve hevesin çıkılmaz sarp yolunda işlediği sayısız günahlardan pişmanlık duyup tevbe ettiğini söyleyen müellif, biraz da fânî ömrün sona yaklaştığını da ima eden sözlerle, eşsiz bir eser ve geçmişte benzeri görülmemiş emsalsiz bir kitap kaleme almaya karar verdiğini de ekleyerek okuyup istifade edeceklerden dua beklentisi içerisinde olduğunu beyan etmektedir:

*hîdmet-i şeref-kaşarında mekîn olan âyât-ı beyyinât hürmetine 'ayb u menkaşatından gâdd-ı tarf ve işlâh-ı hefevâtına evkât-ı huceste-âyâtlarından lahza-i yesîr şarf eyleyüp bu evrâk-ı bî-ħařara imrâr-ı nazar iden ehl-i dâniş u hüner izhâr-ı re'fet ü hanân ve bu kemîne-i cerihûñ zariħini bârika-i du'â-i şariħ ile ravzaten min riyâzi'l-cinân ideler*⁷⁸

76 Nüshaların detaylı tanıtımı doktora tezinin ilgili bölümünde yapılmış olduğu için burada uzun uzadıya nüsha tavsifine girişmenin, illa bir fayda-zarar hesabı yapılacaksa, makaleye bir katkısının olmayacağı aşîkâr. Bunun yerine nüshaların buldukları yer ve numaraları sıralamakla yetineceğiz. Ayrıca *en-Nazmu'l-Mübîn'in Ahsenü'l-Hadîs* ile birlikte sadece nazma çekilen kırk ayet ve kırk hadis kıt'aları Hâfîz Refî tarafından 1311 senesinde İstanbul'da 18 sayfalık bir küçük risale ile neşredilmiştir. Bu yazının sonuna ise *en-Nazmu'l-Mübîn*'in kırk ayetinin nazma çekilen kıt'alarının yer aldığı 5 varaklık son derece özenle yazılıp tezhib edilmiş bir risale eklenmiştir. İBB Atatürk Kitaplığı'nda tespit edilen bu yazma nüsha 7 Şaban 1380'de yazılmıştır. Risalenin son sayfasındaki notta *'dâver-i ekremim es-Seyyid Ali Fu'âd Beyefendi'nin kendi hattı olarak bu abd-i âcize ihsân buyurdıkları âyât-ı erba'indir'* yazılmıştır. Bu cümlemin altında ise *'mahdüm-i vezîr-i a'zam Mehmed Emin Ali Paşa'* notu yer alır. **Yurtiçi yazma nüshaları:** Nuruosmaniye (nr.2639), Nuruosmaniye (nr.2640), Nuruosmaniye (nr.117), Topkapı (nr.609), Topkapı (nr.612), Atf Efendi (nr.253), Beyazid (nr.537), Hacı Mahmud Efendi (nr.656), Hacı Mahmud Efendi (nr.243), Hacı Mahmud Efendi (nr.4527 ve nr.4533. Bunlar iki ayrı nüsha olmayıp eserin aynı müstensihin elinden çıkmış biri diğeri devami iki cilt halindeki tek bir nüshasıdır.), Halet Efendi (nr.30), Halet Efendi (nr.75), Hamidiye (nr.195), Lala İsmail (nr.612), Reisülküttab (nr.100), Şehid Ali Paşa (nr.2810), Köprülü - Fazl Ahmed Paşa (nr.217), Kayseri - Raşit Efendi (nr.601), Yapı Kredi Sermet Çifter (nr.990), Kütahya - Vahit Paşa (nr.2521), Manisa İl Halk Kütüphanesi (nr.4967), Sivas - Ziya Bey Kütüphanesi (nr.879), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler (nr.1386), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler (nr.2119), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler (nr.1674), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler (nr.7315), İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler (nr.10406), Konya Etnografya Müzesi (nr.5495). (Kütüphane kayıtlarında Mevlâna Müzesi'nde gözüken bir yazma nüshanın kütüphane yetkilisiyle yaptığımız görüşme sonucu aslında Konya Etnografya Müzesi'nde olduğu tespit edilmiştir); **Yurtdışı yazma nüshaları:** UCLA Library Special Collections - Charles E. Young Research Library (nr.124), National Library of Israel - Yahuda Collection (nr.58), Walters Art Museum - Islamic Manuscripts (nr.667), Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi (nr.13), Hidiv Kütüphanesi - Kahire (nr.8613, müellif nüshası), Hidiv Kütüphanesi - Kahire (nr.9078), Mısır Millî Kütüphanesi - Kahire (nr. Tefsiri Türkî Talat 1), Mısır Millî Kütüphanesi - Kahire (nr. Mevâizi Türkî 6), Mısır Millî Kütüphanesi - Kahire (Mecâmî Türkî 1). **Matbu Nüshalar:** *en-Nazmu'l-Mübîn*'in tamamını içeren matbu bir nüsha yoktur. Hem *en-Nazmu'l-Mübîn*'in sadece kırk ayetinin manzum tercümelerini hem de *Ahsenü'l-Hadîs*'in kırk hadîsinin manzum tercümelerini içeren 18 sayfalık matbu neşir Hâfîz Refî tarafından Matbaa-i Âmire marifetiyle 1311'de yapılmıştır ve çeşitli kütüphanelerde bu matbu nüshalara tesadüf olunabilir. Mesela Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Hacı Mahmud Efendi (nr.707) ile Hacı Selim Ağa - Hüdai Efendi (nr.141)'deki nüshalar yazma olmayıp sözü edilen 18 sayfalık matbu neşirlerdir.

77 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyeti'l-erba'in*, vr.2^b.

78 *a.g.e.*, vr.4^b.

Okçuzâde'ye göre başka müellifler “âdet-i mu'tâdeleri” üzere eserlerini dünyevî menfaatler gözeterek cömertlik umdukları zevâtın adına tertip ederler. Ancak kendisi bu “bizâ'at-i müzcât”ı ve geçici dünyanın nimetlerini değil, önce “tahsil-i merzât-ı Hakk”ı sonra da şeyhi Aziz Mahmûd Hudâyî'ye “vesîle-i arz-ı niyâz”ı ummaktadır.⁷⁹

Kırk ayeti yazmaya karar vermesinde ise en büyük teşviğin *Ahsenu'l-Hadis*'i mütalaa edenlerin iltifat ve hüsn-i teveccühleri olduğunu belirtir:

*munşifân-ı sûtûde-şifâtun hüsn-i nazar-ı iltifâtları müşevviķ-i ma'nevî ve 'afv-ı deryâ-cûşlarınuñ 'ayb-pûşluğı muħarrrik-i ķavî olup*⁸⁰

Okçuzâde'nin, kırk ayet tefsirini Aziz Mahmûd Hudâyî'ye ithaf ettiğine ve eserine şeyhinin bir takriz yazmasını umduğuna yukarıda değinilmişti.⁸¹ Hudâyî'nin de Kur'an'dan seçtiği bazı ayetleri çeşitli dönemlerde tefsir ettiği bilinmektedir. Onun *Nefâ'isu'l-Mecâlis* adıyla bilinen ve kendisi hayatta iken dağınık hâlde bulunan eseri vefatından sonra bir araya getirilerek kitap hüviyeti kazanmış bir ayet tefsiridir. Okçuzâde'nin de derin hürmet ve muhabbet beslediği şeyhinin yolundan giderek teberriken bir kırk ayet tefsiri yazmaya girişmiş olabileceği ihtimali de yadsınmamalıdır.⁸²

Müellifin dibâcedeki bir başka ifadesine daha dikkat çekmekte yarar var. Söz konusu ifadelerin değeri, metin de olsa her şeyden önce bir vahiy olan Kur'an'ın nazma çekilmesi konusunda mevcut yahut olası tepkilere karşı bir ön-alma olarak değerlendirilebilecek olmasından ileri gelir. Okçuzâde önce İmâm Zerkeşî'nin (v.1392) *Kitâbu'l-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*⁸³ adlı eserinden nakille müellifin

*âyât-ı manzûme-i mu'ciz-nizâmı şan'at-ı insicâmdan 'add iylemişdür*⁸⁴

dediğine işaret etmiş, sonra da *Kitâb-ı Miftâh*'i⁸⁵ kaynak göstererek Sekkâkî'nin (v.1229) eserinin “*fenn-i sâlisinde*”

şarḫ-ı fart-ı istiķşâ vü tettebbu'ı kemâ yenbağı ifâ ve âyât-ı Ķur'âniyyede buħûr-ı sitte 'aşeri vicdân u ilfâ idüp

diyerek Kur'an ayetlerinde on altı bahrin mevcudiyetini istidlal etmiştir.

79 a.g.e., vr.5^a-5^b.

80 a.g.e., vr.3^a.

81 a.g.e., vr.5^a-7^a.

82 Hudâyî henüz hayatta iken bir takım dağınık notlardan oluşan bu tefsir vefâtından sonra talebelerinden Filibeli Şeyh İsmail b. Alâuddin Efendi (v.1642) tarafından bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla Okçuzâde, Hudâyî'nin dağınık hâldeki ayet tefsirlerine muttali olsa gerektir. Zira *en-Nazmu'l-Mübîn*'inde tefsir edilen bazı ayetlerde konuya Aziz Mahmûd Hudâyî'nin nasıl yaklaştığını müellifin naklinden öğrenebiliyoruz. Nefâ'isu'l-Mecâlis'teki tefsirlerin Okçuzâde'nin tefsir ve yorumları üzerinde ne derece etkili olduğunu veya bir etkinin olup olmadığını tedkik edebilmek için öncelikle Aziz Mahmûd Hudâyî'nin söz konusu tefsirinin tenkitli ilmî bir neşrine ihtiyaç duyulmaktadır. Hudâyî'nin tefsiri hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Baş, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsiri - Tefsirin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum”, *Aziz Mahmud Hüdâyî Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2005, c.I, s.55-71; Ömer Çelik, “Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Nefâ'isu'l-Mecâlis Adlı Tefsiri ve Fâtihâ Süresi Tefsiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2015, sy.35, s.209-238.

83 Tefsir usûlü ve Kur'an ilimlerine dair olan bu eser tefsir sahasının en önemli ve en kapsamlı klasik kaynaklarından birisi olarak kabul edilir.

84 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâtü'l-erba'in*, vr.4^a.

85 Arap dili ve belâgatine dair *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eser.

Gelenekte kırk hadîs manzumelerinin çokluğuna nisbeten manzum kırk ayetlerin, bugüne kadarki tespitlere göre, bir elin on parmağını geçmediği belirtilmişti. Bu sayının azlığı hangi nedene bağlanabilir? İlk akla gelen Kur'ân'ın şiir olmadığına, dolayısıyla şiire de benzetilemeyeceğine yönelik dinî hassasiyet ya da mahzur.⁸⁶ O dönemlerde Kur'ân ayetlerinin nazma çekilip çekilemeyeceğine dair belli çevrelerden, müelliflere yönelik tepkilerin veya bu yönde ciddi bir tartışmanın olup olmadığını bilemiyoruz.⁸⁷ İkinci akla gelen şey de Kur'ân ayetlerinin tamamını klasik İslam edebiyatlarında kullanılan vezinlere tatbik etmenin zorluğu meselesidir ki bu durum İsmâil Sâdık Kemâl'in yukarıda işaret edilen manzum Kur'ân tercümesinde, şiiriyetin tercümeyle kurban edilmesi şeklinde kendini açıkça göstermektedir.

İlk olasılığı akla getiren sebep Okçuzâde'nin alıntılanan yerin biraz ilerisinde söylediği şu sözleridir:

*müte 'ahhîrînden ba'zı fuzelâ-yı sıhr-âferîn daği âyât-ı uhardan buhûr-ı şânzdeh-gâneyi istinbât u istihrâc ve rabt-ı ma'nî için her âyet-i mu'ciz-nümâyî bir kıt'a zımında idmâc ü idrâc iylemişdür Mollâ Câmî'nün bu ebyât-ı berâ'at-encâmî maħalle mülâ'im ve müzîl-i levme-i lâ'imdür*⁸⁸

Hemen altında Molla Câmî'den iktibas edilen iki beyitlik manzumenin “*müzîl-i levme-i lâ'im*” olduğunu söylemesi ilk ihtimali daha güçlü kılacak cinstendir. Dolayısıyla müellifin yaşadığı dönemlerde de Kur'ân ayetlerinin, tefsir dahi olsa, edebî yönü ağır basan bir eserde nazmen söylenmesine yahut vezne uygun gelen ayetlerin manzum söze intibak ettirilmesine hoş bakılmadığı tahmin edilebilir.⁸⁹

İçerik bakımından eserin yapı taşlarını teşkil eden kırk ayetin hangi kriterlere göre seçildiğini

86 Kur'ân ayetlerinin şiir olmadığını yine Kur'ân'ın kendisinin tasdik ettiği beyandan varestedir. Kur'ân ilimleri içerisinde yer alan ve **nazmu'l-Kur'ân** olarak adlandırılan ilim şubesi ise Kur'ân'ın belâgat ve lafız-mana bakımından sahip olduğu aheng ve insicamı ele alır. Dolayısıyla gelenekte Kur'ân'ın nazmı söz konusu edildiğinde işaret edilen husus bu ilmin sınırlarını çizdiği meselelerdir. Mesela İsmail Hakkı Bursevî Kur'ân için “*pes kimse onun nazmı gibi nazm-ı münîf ve belîğ irâd etmeye kâdir olmadığı gibi...*” ifadelerini kullanırken (bkz. İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî Şerhi - Râhu'l-Mesnevî*, (haz. İsmail Güleç), İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s.875) bu aheng ve insicamı ima eder gibidir. Dolayısıyla Kur'ân'ın nazmı meselesi ile Kur'ân ayetlerinin nazma çekilmesi meselesinin, dönemin yaklaşımları göz önünde bulundurularak, birbirinden ayrı değerlendirilmesi gerekir.

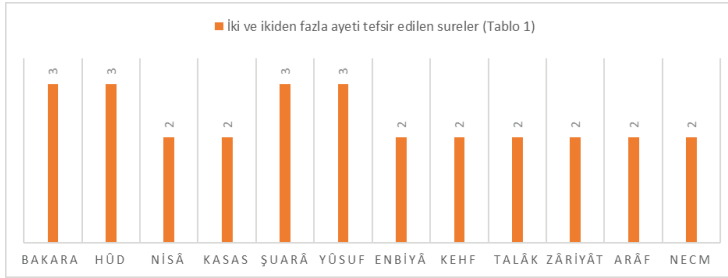
87 Selefın konuya dair yaklaşımlarının, detaylı bir incelemenin konusu diyerek kenarından geçip çağdaş tepkiler içerisinde Hasan Akay'ın bir yazısına işaret etmekle iktifa edelim. Âkif'in Kur'ân meali üzerinden yapılan tartışmada Cumhuriyet sonrasında yapılan manzum Kur'ân tercümesi denemeleri yer yer sert sayılabilecek bir dille eleştirilmiştir. Söz konusu yazıda bir dipnotta Okçuzâde'nin kırk ayet tercüme ve tefsirinin varlığına da değinen yazarın esere dair görüşlerinin müsbet mi menfi mi olduğu anlaşılamamıştır. Ayrıca ‘manzum çeviri girişimleri’nin XVII. asırdan itibaren, yani Okçuzâde ile başlamış gösterilmesi de hatalıdır. Akay bu yöndeki tepki dilini daha çok Behçet Kemal, Bedri Noyan, Emin Işık ve Mahmut Kaya gibi ‘manzum çeviri yapma meraklıları’na yöneltmiş gibi durmaktadır. Şairlerin bu husustaki girişimlerinin siyasi, sosyal, psikolojik, etik ve estetik açılarından çok yönlü incelenmesi gerekliliğine yapılan vurgu ise son derece isabetlidir, bkz. Hasan Akay, “Meallerasarılık ve Şiirsellik Açısından Âkif'in Kur'ân Meali ve Diğerleri”, *Direnen Meâl: Âkif Meali Uslulararası Sempozyum*, İstanbul 2016, s.97-110.

88 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyeti'l-erba'in*, vr.4^a.

89 Burada klasik şiirde ayetlerin kısmi iktibaslarının manzumeler içerisinde şairler tarafından zaten her vesileyle yapıldığı meselesi, üzerinde durduğumuz manzum Kur'ân tercümelerinden gaye itibarıyla farklı olması bakımından saded haricidir ve Kur'ân'ın klasik şiirimizin en temel kaynaklarından birisi olması gibi bir olguyla iltibas ve mukayyesine girişilmemelidir.

bilmiyoruz. Dolayısıyla birtakım veriler göz önünde bulundurularak buna verilecek cevaplar da tahminden öteye geçmeyecektir. Vezne tatbik edilmeleri nisbeten daha kolay olan ayetler tercih edilmiş olabileceği gibi tamamen müellifin tercihinin tayin ettiği keyfililiğin mevcudiyeti de öne sürülebilir. Ayet seçiminde dönemin dinî/sosyal mahfillerindeki aktüel tartışma ya da meselelere uygun düşen, daha net bir deyişle zamanın sosyo-politiğini göz önünde bulunduran bir anlayış söz konusu olmuş mudur? Buna da net bir cevap vermek şimdilik güç. Böyle bir ihtimalin üzerine gitmek ciddi bir tedkiki gerektirir. Zira bütün bir XVII. asır panoramasını çıkarıp bu yüzyılda ayet tefsiri yapan müellif/müfessirlerin, tefsirlerine dahil ettikleri ayetlerin seçimlerinde rol oynayan faktörler içerisinde sosyal/siyasi endişelerin ne derece etkili olduğunu anlayabilmek ve anlamlandırabilmek için epey derinlikli bir araştırmaya ve şümlü bir bakış açısına ihtiyaç duyulacağı bir kez daha belirtilmelidir.⁹⁰ Daha mütevazı bir tahmin sunmak adına burada şunu daha rahat ifade edebiliriz ki ayetlerin bir kısmının tercih edilmesinde kıssa nakletme ve çok sayıda şairden şiir iktibasına, dolayısıyla metnin nesrini büyük ölçüde besleyebilecek hazır malzemeye sahip ayetler büyük ölçüde etkili olmuş olabilir.

Tablo 1, toplam kırk ayet içerisinde kendilerinden iki veya daha fazla ayetin seçilip tefsir edildiği sureleri göstermektedir.

90 Mesela Okçuzâde'nin intihab ettiği kırk ayet içerisinde cihâd âyetlerinin olmayışı bizim açımızdan dikkat çekicidir. Nitekim daha yakın tarihlî bir vâkıa olarak, Sırât-ı Müstakim mecmuasında periyodik olarak tefrika yoluyla tefsir edilen ayetlerin en azından bir kısmının seçiminde cihâd ve uhuvvet/vahdet konularının sıklıkla işlenmiş olması dönemin cihâd ve uhuvvete/vahdete olan ihtiyacının bir yansıması gibi durmaktadır. Bu itibarla Okçuzâde asrında, bahsi geçen iki mesele açısından, öncelikli bir ihtiyaç ve baskının, en azından bir problem olarak, söz konusu olmadığı öne sürülebilir. Zira cihad her yönüyle ve imparatorluğun dört bir yanında zaten adeta insiyaki bir tavırla icra edilen bir olgu idi. Aynı şekilde milliyetçiliğin parçalayıcı etkisine en fazla maruz kalan Osmanlı Devleti'nin son demlerinde uhuvvet ve vahdet adına her alanda teşvik ve hatırlatmaların yapıyor olması anlaşılabilir bir durumken Okçuzâde'nin asrında, tabiidir ki, bugünün anlayışı açısından ortada 'tevhid' edilecek bir 'millet' olmadığı için söz konusu edilen dönemde böyle bir yönelimin olmayışını bu çerçevede değerlendirmek de mümkündür. Netice olarak cevabı aranabilecek bir soru varsa o da bu tür ayet tefsirlerinde çerçeveyi belirleyen sâikler nelerdir sorusudur ki bunun cevabını verebilmek için ele alınacak dönemi çok boyutlu düşünebilmek ve o dönemlerin tefsirlerini bir de bu açıdan nazar-ı itibara almak gerekecektir. Mesela Mehmed Memdüh Paşa'nın (v.1925) *Divân-ı Eş'âr*'nın mukaddimesinden hemen sonra, kendi ifadelerinden hareketle, Okçuzâde'nin eserini örnek olarak bir nevi nazîre tarikiyle vücuda getirdiği *Kıta'âtü'l-Cinân* başlığı altındaki manzum ayet tercümelere içerisinde Fetih suresinden bir cihad ayetini seçmiş olması manidardır. Memduh Paşa'nın söz konusu eseri için bkz. Nilay Şahin, *Mehmet Memdüh Paşa'nın Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divân-ı Eş'âr'ı Üzerine Bir İnceleme*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Samsun 2012, s.175.

Bakara suresinden seçilen 84-85. ayetler diğer otuz dokuz ayetten farklı olarak kît'anın son beytini oluşturmaktadır. Burada Hz. Musa'nın kavmi İsrailoğullarının sözlerinde durmamaları ve azgınlıkta aşırıya kaçmaları ele alınmaktadır. Aynı sureden seçilen 185. ayet Ramazan ayı ve faziletlerine dairken 32. ayetin tefsirinde meleklerin Hz. Âdem'in üstünlüğünü ikrar etmeleri ve Âdem ile Havva'nın işledikleri günah sebebiyle yeryüzüne indirilmeleri merkeze alınmıştır.

Okçuzâde'nin **Hûd** suresinden seçtiği üç ayetten biri olan 17. ayette geçen '*beyyine*' lafzı Hz. Yusuf ile Züleyha kıssası çerçevesinde tefsir edilmiş, ayrıca tasavvuf büyüklerinden Fuzayl b. İyâz'ın günahla geçirdiği ömrünü tevbe ile taçlandığı dönem üzerinden verilen örneklerle anlamlandırılmaya çalışılmıştır. 60. ayetin tefsirinde Hz. Hûd ile Âd kavmi ele alınırken 116. ayet vesilesiyle iyiliği emretmek ve kötülükten nehyetmek düsturu çerçevesinde yeryüzünde fesad çıkarmaktan uzak durulması ve Allah'ın rızasına uygun davranılması gibi meseleler ele alınmıştır.

Nisâ suresinin 171. ayetinin tefsir edildiği bölümde tevhid; 100. ayetin tefsirinde ise yeryüzünde sefer etmenin çeşitli fayda ve faziletleri üzerinde durulmuştur.

Kasas suresinden seçilen iki ayetten birisi 83. ayettir. Bu ayetin tefsirinde büyülenme, kibir ve gurur ehlinin hâli ile tevazunun gerekliliği merkeze alınarak tekebbürün Allah'a, peygamberlere ve insanlara karşı olan şubelerine değinilmiş, 88. ayetin yer aldığı kısımda da şirkin tehlikesi, şirk-i celi ile şirk-i hafinin tasavvuf ehli arasındaki anlamı ve tevhidin lüzumu gibi mesail tefsir edilmiştir.

Üç adet ayetin tefsir edildiği **Şuarâ** suresinin 82. ayeti vesilesiyle Hz. İbrahim'in dilinden dünyada kimseye boyun eğmemenin, kanaat hazinesinin en büyük nimet olduğunun önemine dikkat çekilmiş, ayrıca oğlunu kurban ettiği kıssanın hikmetleri üzerinde durulmuştur. 43. ayetin tefsirinde ise bu defa Hz. İbrahim'in Nemrud ile olan imtihanı mufassal bir şekilde şerh edilmiştir. Bu sureden seçilen son ayet ise cennetin zühd ve takva sahiplerine yaklaştırılacağı ifade edildiği 90. ayettir ve daha çok İdris peygamber ile Azrail kıssası merkeze alınmış, ayrıca Harun er-Reşid ile eşi Zübeyde arasındaki bir kıssayla konuya hikemî bir çeşni katılmıştır.

Yûsuf suresinden seçilen her üç ayet, merkezinde Hz. Yusuf'un olduğu olaylara farklı açılardan ve farklı bağlamlarla yaklaşmaktadır. Okçuzâde bu sureden sırasıyla 91, 92 ve 50. ayetleri seçip tefsir etmiştir. 91. ayetin tefsirinde Hz. Yusuf'un üstün vasıfları yer yer tasavvufî kıssalardan da alıntılar yapılarak serd edilmiş, 92. ayette ise bu kez Hz. Yusuf ile pederi Yakup peygamber kıssası tefsire konu edilirken 50. ayetin tefsirinde ise çeşitli tarihi epizotlarla kadınlara güvenmenin, onlarla istişare ederek görüşleri doğrultusunda hareket etmenin yanlışlığı üzerinde durulmuştur.

Enbiyâ suresinden seçilen 88 ve 18. ayetler metinde arka arkaya tefsir edilmiştir. İlkinde duanın ehemmiyeti, kul ile Rabbi arasındaki tek kuvvetli bağın dua olduğu ve Allah'ın duaya sarılan kulunun duasına icabet ettiği gibi meseleler ele alınmış; ikincisinde ise hak ile bâtil bağlamında çeşitli konulara değinilmiştir.

Kehf suresinin 109. ayetinin tefsirinde Kur'ân'ın bitmez tükenmez bir hazine olduğu ve Kur'ân okumanın faziletleri gibi konular; 82. ayetin tefsirinde Hz. Musa ile Hızır'ın, yıkılmak üzere olan bir duvar görmeleri üzerine aralarında cereyan eden olaylar ilm-i ledün dairesinde ele alınmıştır.

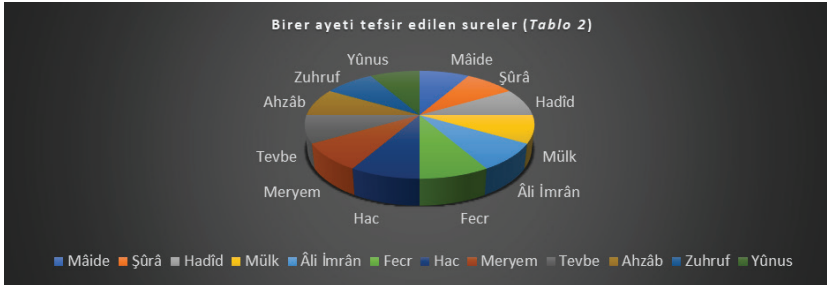
Talak suresinin 1. ayetinden iktibas edilen ayetin tefsirinde tevekkül etmenin gerekliliği ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmenin yersizliği vurgulanarak insanın ummadığı zamanda Allah'tan bir müjdeye mazhar olabileceği farklı konu ve kişiler üzerinden serd edilmişken aynı surenin tefsir edilen 3. ayetiyle takva sahiplerinin hiç ummadıkları yerden rızıklandırılacakları vurgusu takva şartı merkeze alınarak ve çeşitli ibret verici kıssalar da eklenerek açıklanmıştır.

İki adet ayet iktibas edilip tefsir edilen bir diğer sure **Zâriyât**'tır. Bu surenin 16. ayetinin tefsiri Hz. Salih ile kavmi Semud'a ayrılmışken 17. ayette geceleri uyanık bir şekilde ibadet ve zikirle geçiren kimselerin durumuna değinilmiştir.

Arâf suresinden ise 148 ve 183. ayet-i kerimeler seçilmiş, ilkinde Hz. Musa'nın kavminden Sâmirî'nin kıssası tefsir edilmiş, ikincisinde ise mütemadiyen günah işleyenlerin Allah tarafından mühlet verilen kimseler olduğu meselesi üzerinde durulmuştur.

İki ve daha fazla ayet iktibas edilerek tefsir edilen surelerden sonuncusu **Necm** suresidir. 39. ayetin tefsirinde çalışmanın fazileti ile ataletin zemmi merkeze alınmış; aynı zamanda eserin de son ayeti olan ve 'şüphesiz en son varış Rabbinedir' anlamına gelen 42. ayet ile de kırk ayet tefsiri son bulmuştur.

Son olarak *Tablo 2*'de metinde bir adet ayeti iktibas edilip tefsir edilen sureler gösterilmektedir.

Okçuzâde'nin **Hadîd** suresinden seçtiği 13. ayet aynı zamanda tefsiri yapılan ilk ayettir. Münafıkların müminlere seslenerek kendilerine bakmalarını istedikleri bu ayet ağırlıklı olarak tasavvufî açıdan tefsir edilmiştir

Mülk suresinin 29. ayeti vesilesiyle tevekkülün ehemmiyeti üzerinde durulmuş ve bu çerçevede meseleye tevekkülün derece ve keyfiyetleri açısından yaklaşmıştır.

Âli İmrân suresi 92. ayetin tefsirinde İslâm'ın önemseddiği ve önemli ölçüde toplumsal bir işleve sahip olan îsâr, infâk ve tasadduk gibi meseleler geniş bir şekilde ele alınmıştır.

Fecr suresinin 9. ayetinde Hz. Sâlih ve Semûd kavmi konuyla alakalı farklı surelerdeki ayetlerle ve tarihî rivayet ve nakiller üzerinden detaylı bir şekilde şerh edilmiş; **Hac** suresi

27. ayetin tefsir edildiği kısımda ise Kabe'nin inşa edilme süreci dahil haccın rükünlerinin serencamı gözler önüne serilmiştir.

Meryem suresinin 54. ayetinin tefsirinde Hz. İbrahim bu defa Hâcer ve oğlu İsmâil kıssası çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca bu kısım ayet ve hadîs istişhadlarının en az olduğu bölümlerden biri olmasıyla da dikkat çeker.

Hz. Ebu Bekir hakkında inzal edilmiş olan **Tevbe** suresinin 40. ayetinin tefsir edildiği kısımda Ebu Bekir'in fazileti ve şahsına münhasır hususiyetleri madde madde ele alınarak ayet, hadis ve büyüklerin sözleri muvacehesinde onun sıddikiyeti konusu detaylıca şerh edilmiştir.

Ahzâb suresinin 53. ayeti vesilesiyle kadınların fitratları ve erkeklerin onlara karşı takınması gereken tavırlar çeşitli açılardan beyan edilmiş, **Zuhruf** suresinin 39. ayetinin tefsirinde ise zâlimlere ve onların zulümlerine meyledilmemesi gerektiği meselesi ele alınmıştır.

Yunus suresinin 30. ayetinin tefsirinde dünyanın geçiciliği, tül-i emelin zararı, dolayısıyla insanın gönlünü bu dünyaya bağlamaması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Mâide suresi 114. ayet çerçevesinde misafir ağırlamanın faziletlerini beyan eden Okçuzâde **Şûrâ** suresi 23. ayetin tefsirinde ise genel anlamda ashâbın özelde de âl-i abânın Hz. Peygamber'e olan yakınlık ve muhabbetleri üzerinde durmuştur.

Okçuzâde'nin farklı vezinlerde kıt'alar biçiminde nazma çektiği kırk ayeti burada dört sütun hâlinde şu şekilde kayda geçirebiliriz:

Eyledük bilmezük ile hayf kim Zulmet-i gâflette nakd-i 'ömri gum Ey hidâyet mülkinün rehberleri Unğurûnâ nakbetis min nûrikum 1.ayet (Hadid 13)	Ehl-i cüd oldur ki bezî idüp ta'âm Dâ'imâ icrâ-yı 'ayn-ı mâ'ide Vaqt-i hâcette niyâz idüp diye Rabbens enzil 'aleyñ mâ'ide 2.ayet (Mâide 114)	Ehl-i imâna tevekküldür ehem Ger olursañ tâlib-i hayr u behi Aña isterlerse Qur'an'dan delil Qul huve'r-raşmânu şemennâ bihf 3.ayet (Mülk 29)	Ey taleb-kâr-ı rzâ'-yü İzidi Luft ile bezl-i direm kıl 'unfi ço Enfes-i eşyâyi virmekdür hüner Len tenâlu'l-bira hattâ tunfikû 4.ayet (Âli İmrân 92)
Sa'y idüp kağ'-ı merâtüb kılmâğa İyle şıdk-ı bâlle Hakkâ du'â Çayrıdan saña irişmez menfâ'at Leyse li'l-insânî illâ mâ se'â 5.ayet (Necm 39)	Kahr-ı Hakk'a mazhar olduğın Yehûd Bildürür bu âyet-i mu'ciz-nümün Şümme akırtum ve entüm teşbedün Şümme entüm hâ'ulâ'ı tahtülün 6.ayet (Bakara 84-85)	Ne ki var enfus u âfâkda hep Vağdet-i Hakk'a olupdur şâhid Mâ-sivâya nâzar itme zinhâr İnnema'llâhu ilâhüm vâhid 7.ayet (Nisâ 171)	Kadre irişdi 'aceb midür eger Şöhret-e'zâz ola şehri-i Ramazân Nâzil olmuşdur anuñ şânında Ellegz unzile fihî'l-Qur'ân 8.ayet (Bakara 185)
Devlet anuñ ki tevâzu' la müdâm Hazret-i Hakk'a ide hâlini 'arz Âhîret dâr olur anlara kim Lâ yurkûne 'uluvven fi'l-arz 9.ayet (Kasas 83)	Ser-fürü eylemedüm dünyâya Hakk baña kenz-i kanâ'at vireli İ'timâdüm benim ol Hazret'edür Ellegz aşma'u en yağfirâ li 10.ayet (Şuarâ 82)	Kim ki tevfiķi refik iyleye râh-ı Hakk'da Ola gündün güne her kârî vü kirdârî bih Ehl-i rüşd ile şakâ şâhîbi yek-sân olmaz Efe-men kâno 'alâ beyyinetin min Rabbih 11.ayet (Hüd 17)	Ne kıldı bâd-ı nahvet kavm-ı 'Âd'a Bilür her kim ki var nür-i şühûd O olupdur anlaruñ şânında nâzil Eil bu'den li-'Âdin kavmi Hûdi 12.ayet (Hüd 60)
Tevekkülden idüp tiryâk-ı fîrûķ Melâlet zehri ile olma hâlik Dem-i ğandıma ümüdün kesme Hakk'dan Le'alla'llâhe yuğdig be'de zâlik 13.ayet (Talak 1)	Ey şirk-i hafiden iyleyen hayf u hâzer Tevhîd ile itmek gerek ef'âli güzêr Ma'bûd idinüp hevânî aldanma şâķın Lâ ted'u ma's'illâhi ilâben âğar 14.ayet (Kasas 88)	Ervâh-ı muķaddese gürlüb-ı 'ulemâ Meķşûf'iken anlara rumûz-ı esmâ Âhîr irişüp maķâm-ı 'acze dirler Sühbâneke lâ 'ilme lemâ illâ mâ 15.ayet (Bakara 32)	Her kim ki ola msnec-i 'izzette meķin Menzil-gehi 'âķbet olur zir-i zemîn Gör kavm-i Şemûd'a neyledi kibir u ğurur İz kile lekum temette'ü hattâ hîn 16.ayet (Zâriyât 43)
Gerçi beni yoldan çıkarıp sù-i karîn Bâr-i ğünçüm götürmez atbâķ-ı zemîn Annâ ki kemâl-i fazl-ı Hakk'dan unanun En yağfirâ li hâf'eti yevne'd-dîn 17.ayet (Şuarâ 43)	Ey Mısr-ı melâhâde olan Yûsuf'a hem-tâ Âşûfte seniñ hûsn-i dil-efrûzuna dünyâ Görseydi seni hûr-ı behiştî diyelerdi Tâ'llâhi leğad eğerke'llâhu 'aleyñ 18.ayet (Yûsuf 91)	Her kim ki ola bende-i hâş-ı Mevlâ Elbette olur âl-i Rasûl'e mevlâ Bu da'viye isterler ise beyyine Qul lâ es'elukum 'aleyhi ecrâ illâ 19.ayet (Şûrâ 23)	Âlüfte olup ülfete dîşme tama'a Her kim ki ider kanâ'at Allâhu me'ah Geşt iyeler iseñ arz-ı rzâyi bulasun Fî'l-arzi murâğuzen koştıran ve sa'sah 20.ayet (Nisâ 100)

Her kim ki ola emr-i ser'e 'âlim Münkerleri nehy olur aña farz Kur'an'da buyurdı hâzret-i Hakk Yenhevne 'ani'l-fesâdi fi'l-arz 21.ayet (Hüd 116)	Nefs ehli hürüş ider derûndan Her gâh ki göstere hevâ-rû Ten-perver olup perestî itme 'İcnen ceseden lehû hüvâru 22.ayet (Arâf 148)	Gözyumsa sivâdan ne 'aceb hâzret-i Yâ'küb Nür-i başarın niçe zamân görmedi zirâ Yûsuf didi pirâhenini iyleyüp irsâl Elkûhu 'alâ vecihî ebî ye'tî başîrâ 23.ayet (Yûsuf 92)	Medd-i bi-cezrdür yemm-i Kur'an Çaybandur hemîşe âna meded Sâhili yok muhîp-i Kur'an'ın Neñide'l-bahru kâble en tenfed 24.ayet (Kehf 109)
Saîa el virdi ise iyleme fâhr Mülk-i Hâzrem ü kişver-i İştâhr Neyledi 'Ad'a gör kazâ vü kader Ve Şemûde'lezine câbu'ş-şahr 25.ayet (Fecr 9)	Habbezâ kârân-i hüccâca Oldılar sâlikân-i menhec-i dîn Hacc iderler varup müşât u 'urât Ve 'alâ külli zâmirin ye'tûn 26.ayet (Hac 27)	Her ki incâz-i va'dî 'âdet ider Reşş-i nür ide kevkeb-i sa'dî Didi pür-i Hâllî için Yezdân İnnehtü kâne şâdiha'l-va'dî 27.ayet (Meryem 54)	Ehl-i sünnet odur ki Şiddik'ün Eyleye efdâliyyetin ikrâr Olsa lâyıkud evvel-i hulefâ Şâniye 'sneyni iz humâ fi'l-gâr 28.ayet (Tevbe 40)
Hayr-ı ümmet olur hâffî'l-hâz Böyle nuh' iledi Rasûl-i hâlim İ'timâd iyleme nîsiya şakın İnne Rabbf bi-keyûhînne 'alim 29.ayet (Yûsuf 50)	Perde ardunda işlenüp işler Kimseye olmaz oldu fethu'l-bâb Zenden erbâb-i nefis bed-terdür Fe's'elâhunnâ min vers'i'l-hicâb 30.ayet (Ahzâb 53)	Bâ'îş-i mess-i nâr-i düzahdud İylemek ehli zulme meyl ü rükûn Böyledür muhteżâ-yı nazm-i kerim İnnekum fi'l-'azâbi müstերikûn 31.ayet (Zuhruf 39)	Hayr-ı ezkâra iştiğâl eyle Nice bir gaflet ile cürm ü günâh Gûş-ı sırriña tâ ola vâsıl Fe'teöcebnâ lehû ve neöceynâh 32.ayet (Enbiyâ 88)
Hakk gelicek bâlül olur müzmañil Bir yere gelmez ikisi hâşül Nazm-ı keriminde buyurdı Hudâ Nakzîfu bi'l-hakîki 'ale'l-bâşül 33.ayet (Enbiyâ 18)	Ravza-i Firdves'den olmaz ba'id Her kim ola sâlik-i râh-ı yakîn Nazm-ı keriminde buyurdı Hudâ Üzûifeti'l-cennetu li'l-müttakîn 34.ayet (Şuarâ 90)	Şakın bu cife-i dünyaya konma kerke-vâr Bülend-himmet olup kâni' ol mişâl-i hü mâ Bu âyetüñ saña mañmûni rızka zâmindür Erâde Rabbuke en yebluğâ eşuddehümâ 35.ayet (Kehf 82)	Takarrub kılup Hakk'a takvâ ile Şakın olma hiç kimseye müntesib Ve men yettañi'llâh yec'al lehû Ve yerzuku min hayyu ilâ yahtesib 36.ayet (Talak 3)
Olur lâyiñ-i nür-i didâr o bidür K'ola zinde-dâr-ı seb-i türe-gün Beyân eyler ol zümrenüñ hâlini Şâllim mine'l-leyli mâ yehoc'ün 37.ayet (Zâriyât 17)	Ribât-ı dü-derdür bu der-bend-i fânî Olur her dem ahlâfi eslâfâ müllâk İkâmet meyyesser degül bu cihânda Ve ruddü ile'llâhi mevâhümü'l-hakîk 38.ayet (Yûnus 30)	Fesâd eyleyen zümre-i nâ-pesend Olur şanma mekr-i Hudâ'dan emîn Yed-i kudret imlâ ider anlara Ve umil lehum inne keyif metin 39.ayet (Arâf 183)	Şalup hayrete fikr-i zât-i İlâh Giriftâr-ı 'acz oldu ehli-nuhâ Delil ister iseñ bu âyet yeter Ve inne ilâ Rabbike'l-müntehâ 40.ayet (Necm 42)

Metnin kaynakları meselesinde öncelikle genel bir ikili tasnif yapmak gerekecektir. Buna göre söz konusu tasnifin ilk ayağını bir yandan metni anlam yönünden beslerken bir taraftan da biçimsel ve yöntem açısından şekillendiren kaynaklar meydana getirir ki bunları *ayetler*, *hadîsler*, *hikmetli sözler*, *meseller* ve *şiiirler* olarak beş grupta toplayabiliriz. Tasnifin ikinci ayağını ise müellifin isimlerini açıkça zikrettiği ve tefsir metninin ana kaynakları diyebileceğimiz *başvuru kaynakları* olan eserler teşkil eder.

Müellifin eserin tamamında iktibas edip yararlandığı ayet ve hadîsler, tefsiri yapılan her ayetin bir bütünlük ve bağlam içerisinde daha iyi anlaşılmasını sağlamak noktasında mütemmim cüzler mesabesindedir. Ayrıca Kur'an'ın mana bütünlüğünün sağlanabilmesi için de bir tefsir yöntemi olarak zaruridir. Özellikle mensur metinde sayıları yüzleri bulan ayetlerin de yer yer tefsir edilmesi esere tefsir içinde tefsir görünümü kazandırırken metni de çok boyutlu kılar. Hadîslerin ise rivayet zincirleri ve sıhhatleri gibi usul açısından değerlendirilmesi gereken cephesi daha kapsamlı bir çalışmanın sorumluluğuna hamledilmelidir. Bir cümleyle ifade edilecek olursa eserde ayet ve hadîsle istişhad sıklıkla başvuru bir yöntemdir.

Eserde mesellerin de fonksiyonel olarak metni beslediğini tekrar vurgulayabiliriz. Anlamın daha mucez ve daha yoğun bir şekilde kısa yoldan anlaşılabilmesini sağlayan ve yüzyıllara dayanan geçmişleriyle kültürel birikimin taşıyıcıları olan meseller Okçuzâde'nin ayetleri tefsir ederken sıklıkla başvurduğu kaynaklar arasında yer alır. Metinde Türkçe mesel kullanılmamıştır.

Farsça kaynaklarda mesel olarak nakledilen bir ibare ise Okçuzâde tarafından mısra olarak kullanılmıştır⁹¹ ki zaten klasik Arap ve Fars şiiri incelendiğinde bazı mesellerin mısra hâline geldiği, bazı mısraların ise gitgide birer mesele dönüştüğü görülecektir. Eserde, biri mükerrer olmak üzere, toplam 71 adet Arapça mesel tespit edilmiştir.

Müellifler, hemen her mensur metni, fonksiyonları açısından daha detaylı bir incelemeyi hak ettiğini düşündüğümüz, manzum metinlerle müştereken inşa ederler. Dolayısıyla bu ifadeyle manzumeleri metin denilen yapının kurucu unsurlarından kabul etmiş oluyoruz. Bu kabul aynı zamanda manzumelerin fonksiyonlarını da ciddi ilmi kriterlerle tespit etmenin gerekliliğine dair bir vurgudur. Manzum parçaların mensur metnin üçte birini geçmediği varsayılr.⁹² Bu ortalama tespitin istisnası olabilecek eserler içerisinde Okçuzâde'nin kırk ayet tefsirini de sayabiliriz. Müellifin kendi şiirleri dahil eserdeki toplam Farsça, Arapça ve Türkçe beyit sayısı 1938 iken toplam mısra adedi ise 256'dır. Özellikle irfanî/edebî yönü ağır basan bir kırk ayet tefsirinde bu denli yoğun addedilebilecek sayıda manzumenin kullanılmış olması müellifin edebî telif niyetliliğinin de açık bir göstergesidir. Zira ister tam ister kısmi tefsirler olsun müfessir ya da müelliflerin esas hedefi edebî bir dil ve yapı kurmaktan ziyade tefsir ilminin her enstrümanını üst seviyede kullanarak kârihlerine yeterince bilgi vermektir. Dolayısıyla edebî kaygının geri planda kaldığı bu tür teliflerde manzum parçalar metni 'kurmaz', metne 'serpiştirilir'.

Manzumeler, mensur kısımla birlikte metni inşa ediyorsa ortada fonksiyon açısından da tespit edilmesi gereken bir şeyler var demektir. Öyleyse manzumeler; fonksiyonları ve kullanım sıklıkları bakımından da incelendiğinde, bu tür mensur metinler sadece seca örneklemelerine hapsedilerek kurulan bir üslup belirleme tavrının dar kalıplarından biraz olsun çıkarılmış olacaktır.

en-Nazmu'l-Mübîn özelinde kısa bir değerlendirme yaparsak meseleyi birkaç maddede özetleyebiliriz. Mensur ağırlıklı klasik metinlerin pek çoğu için geçerli olduğu gibi Okçuzâde'nin de iktibas ettiği manzumelerin kâillerini çok nadir belirttiği görülmektedir. Kâilleri belirtilmeyen manzumeler tarafımızdan tespit edildiği için toplam manzume sayısına nazaran %15 dolaylarındaki kim tarafından söylendiği belirlenememiş olan manzumeler azınlıkta kalmıştır. Manzumelerin fonksiyonu açısından denebilir ki bu şiirler mensur metni daha anlaşılır kılmak için getirilenler ile metni daha edebî kılmak gayesine matuf olarak çıkarıldıklarında bir eksiklik ya da anlamda bir kopukluk meydana getirmeyecekler şeklinde iki genel gruba ayrılabilirler. Şiirlerin bir kısmı da mensur parçalar arasında köprü vazifesi görececek bir işlevselliğe sahiptirler. Bunların metinden çıkarılması metinde anlam itibarıyla bir boşluk açmayacaktır. Fakat nesirin seca örgüsüne darbe vuracağı açıktır. Eserde gramer ya da lafız meseleleri bir problem olarak çok nadir öne çıkarıldığı için Arapça manzumeler arasında şiirle istişhad metoduna da rastlanmadığı söylenebilir. Dolayısıyla manzumelerinden iktibaslar yapılmış olan şairleri bu açıdan bir tabakalandırmaya tabi tutmaya da mahal yoktur.

91 Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyeti'l-erba'in*, vr.111^a.

92 İ. Hakkı Aksoyak, "Eski Türk edebiyatında nesir üzerine bazı belirlemeler", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V - Nesrin İnşası*, İstanbul 2010, s.58.

Bu bağlamda, kesin bir yargıyla hüküm vermenin mümkün olmadığı bir başka soru da bu vesileyle kayda geçirilmiş olsun. Manzumeleri, bu metne eklenmiş unsurlar olarak görmek yerine mensur kısımla birlikte metnin kurucu birimleri olarak gördüğümüze işaret ettikten sonra, zihne, mensur kısım ile manzum parçalardan birinin ötekini iltizam edip etmediği şeklinde bir soru gelmektedir. Başka bir deyişle, Okçuzâde nesrine uygun şiirleri mi seçip metnin yapısını kurmuştur yoksa müktesebatındaki şiirlere müvazi bir nesir mi vücuda getirmiştir? Bu soru şayet bir kıymet ifade edecekse bu, cevabının müsbet ya da menfi olmasından değil, mensur-manzum birlikteliğinin çok sıkı ilerlediği bu tür metinlerde manzumelerin *teşkîli* bir fonksiyonunun olup olmadığının irdelenmesine kapı aralayabilme potansiyelinden ileri gelir.

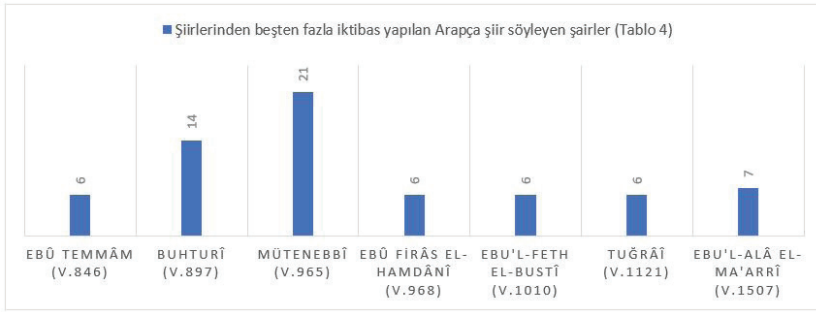
Sayıları beyit ve mısra cinsinden verilen bu manzumelere biraz daha yakından bakalım. Eserde yer alan 1938 adet beyitten 1493'ü, 1257 mısradan ise 142'si Farsçadır. Farsça beyitlerin genele nisbetle az bir kısmının kâili tespit edilememiştir. İsimleri tespit edilebilen Farsça şiir söyleyen şairlerin sayısı (bir adet Farsça beyiti tespit edilen Okçuzâde'nin kendisi hariç) 50'dir. *Tablo 3*, şiirleri en fazla iktibas edilen 23 adet Farsça şiir söyleyen şairi ve kaç eserine atıf yapıldığını göstermektedir.

Manzumelerine yer verilen diğer Farsça şiir söyleyen şairler ise şunlardır: Efdaluddîn-i Kâşânî (v.1268), Baba Figânî-i Şîrâzî (v.1519), Kâtibî-i Nişâbüri (v.1435), Katrân-ı Tebrîzî (v.1089'dan sonra), Zahir-i Fârâyâbî (v.1201), Reşidüddîn-i Meybüdü (1126'dan sonra), Sirâceddîn Kumrî-yi Âmulî (v.1227), Emîr Mu'izzî (v.1124'ten sonra), Hâcû-yı Kirmânî (v.1352), Vahşî-yi Bâfkî (v.1583), İsmet-i Buhârî (v.1436), Hayâlî-i Buhârî (v.?), Ezrakî-i Herevî (v.1050'den sonra), Sa'deddîn Verâvînî (v.1210'dan sonra), Mes'ûd-ı Kûmî (v.?), İbrahim Gülşenî (v.1534), Mahmûd Şebüsterî (v.1320), Baba Efzal (v.1268), Firdevsî (v.1020 [?]), Esedî-i Tûsî (v.1073), Hâce Abdullâh Herevî (v.1089), Abdülmü'min el-Hûî (v.?), Reşidüddîn Vatvât (v.1177), Muhteşem-i Kâşânî (v.1588), Ferrûh-ı Sîstânî (v.1037), Hümâm-ı Tebrîzî (v.1314), Dekâyikî-i Mervezî (v.?), Evhadüddîn-i Merâgî (v.1338) Kâdî Nûrî (v.?).

Okçuzâde'nin en fazla iktibas ettiği Farsça şairlerin yer aldığı eserler ve bunların müellifleri şunlardır: Vâiz-i Kâşifi (v.1504) *Envâr-ı Süheylî*, Molla Câmî (v.1492) *Yûsufu Züleyhâ*, Sa'dî (v.1292) Bostân, Attâr (v.1221) *Muhtârname ve Esrârname*, Hayyâm (v.1132 [?]) *Rubâiyyât*, Mevlânâ (v.1273) *Mesnevî*, Nizâmî (v.1214) *İkbâlname, Şerefnâme ve Mahzenü'l-Esrâr*, Senâî (v.1131) *Hadikatu'l-Hakika*, Kemâleddîn-i İsfahânî (v.1240), *Dîvân*, Hâfız (v.1390 [?]) *Dîvân*, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (v.1049) *Rubâiyyât*.

Metinde yer alan Arapça beyit sayısı ise 357'dir. Müellifin iktibas ettiği toplam Arapça mısra sayısı ise 86'dır. Farsça manzumelerde olduğu gibi Arapça şairlerin de büyük bir kısmının kâili tespit edilebilmiş, az sayıdaki manzumenin ise kimin tarafından söylendiği belirlenememiştir. Farsça şairlerden farklı olarak metinde daha az Arapça beyit iktibas edilmiş olmasına rağmen Arapça şair söyleyen şairler sayıca daha fazladır. Bu, eserde sayısal anlamda Farsça şair söyleyenlere nisbetle Arapça şair söyleyenlere daha fazla müracaat edildiği anlamına gelmektedir. Arapça şairi olan bu 114 adet şairden beyitleri ve mısraları en fazla alıntılanmış olanlar, iktibas edilen beyit ve mısra adediyle *Tablo 4*'te gösterilmektedir.

Arapça şairi olanlardan manzumelerine eserde yer verilen diğer isimler ise şunlardır: Safedî (v.1363), Aziz Mahmûd Hudâyî (v.1628), Mihyâr ed-Deylemî (v.1037), İbn Hindû (v.1032), Hallâc-ı Mansûr (v.922), Lisânüddîn İbnü'l-Hatîb (v.1374-75), İshâk el-Mevsilî (v.850), İbnu'l-Fârız (v.1235), Abdullâh b. Muâviye (v.746), İmâm eş-Şâfi'î (v.820), Ebu'l-Esved ed-Du'elî (v.688), Reyhâne el-Mecnûne (v.?), Ebû Dülef (v.839), Ebû Rekve (v.1009), Ebû Nüvâs (v.813), Nâbigatu'z-Zubyânî (v.604 [?]), Mahmûd el-Varrâk (v.854-55), Ebu'l-Atâhiyye (v.825), Mühelleb b. Ebî Sufre (v.702), Lebîd b. Rebî'a (v.660), Abdullâh b. Tâhir (v.844), Ebû İshâk es-Sâbî (v.994), Alkame b. Abedetu'l-Fahl (v.625 [?]), İbn Hânî el-Endelusî (v.973), Ebû Zu'eyb el-Huzelî (v.648), Simme b. Abdullâh el-Kuşeyrî (v.?), Ebû Mansûr es-Se'âlibî (v.1038), Ebû İshâk el-Gazzî (v.?), Bişr b. Ebî Hâzim (v.?), İbn Nâkiyâ (v.1092), Ferezdak (v.732), İbn Â'îşe (v.743), Şentemerî (v.1084), Safiyyuddîn el-Hillî (v.1348), Ebu'l-Kâsım et-Tenühî (v.953), İbnu'r-Rûmî (v.896), İbn Tabâtabâ (v.934), Hudbe b. Haşrem (v.670), Evs b. Hacer (v.620), Ebû Bekr es-Sıddîk (v.634), Tarafe b. Abd (v.564 [?]), Yezîd b. Muhammed el-Mühellebî (v.?), Süleymân b. Yezîd el-Adevî (v.?), Kays b. Mulevvah (v.690 [?]), Beşşâr

b. Bürd (v.783-84), İbnu'n-Nebîh (v.1222), Külsûm b. Amr el-Attâbî (v.835), İbn Hamdîs (v.1133), Cirânû'l-Avd (v.?), İbnu'z-Zakkâk (v.1134), Hassân b. Sâbit (v.680 [?]), Şihâb el-Mansûrî (v.1482), İbnu'l-Abbâs (v.687-88), Muhammed et-Tihâmî (v.1025), Ebû Kebîr el-Huzelî (v.?), Hasan b. Abdullah (Lugdet) (v.?), Semnûn b. Hamza (v.911), İbn Şeref el-Kayrevânî (v.1067), Ebîverdî (v.1113), Cemîl (v.701), Ömer b. Ebî Rebî'a (v.711-12), Ali b. Ebî Tâlib (v.661), İbnu'l-Allâf (v.930), Errecânî (v.1149), Kûşâcîm (v.971), Bâharzî (v.1075), Kâdî İsnâ (v.1328-29), Vâiz-i Belhî (v.?), Abdullâh b. Revâha (v.629), İbn Şuheyd el-Endelusî (v.1035), Şems-i Tebrîzî (v.1247 [?]), İbn Lenkek el-Basrî (v.970), Ebu'l-Feth Seyyidunnâs (v.1334), Bahâuddîn Zuheyir (v.1258), İbn Herme ((v.767 [?]), Câbir es-Sa'lebetu't-Tâ'î (v.?), Şebîb el-Bersâ (v.718), Şerîşî (v.1286), Zemahşerî (v.1144), Sarî'u'l-Gavânî (v.823), İbrâhim b. Abbâs es-Sûlî (v.858), Ebû Dûlef (v.839), Abdullâh b. Mus'ab (v.800), Seriyu'r-Reffâ (v.973), Ebu'l-Fazl İbnu'l-Amîd (v.970), Ahnef el-Ukberî (v.?), İshâk b. Muzhir el-Isbahânî (v.1279), İbnu'l-Mu'tez (v.908), Nehşel b. Harî (v.665 [?]), Mersed b. Sa'd (v.?), Mühellebî (v.963), İbrâhim b. Mehdî (v.839), Merzubânî (v.994), Hebennekatu'l-Kaysî (v.?), Ebû Abdurrahmân (v.967), İbn Hasîb el-Kurtubî (v.?), Ahtal (v.710), Urve b. el-Verd (v.1219), Ömer b. Abdulazîz (v.720), İbnu'l-Hebbâriyye (v.1115), İbn Câbir el-Hevvârî el-Endelusî (v.1378), Zeynuddîn el-İrâkî (v.1404), İbn Dakîku'l-İd (v.1302), Abdulvehhâb el-Mâlikî (v.1031), Di'bil el-Huzâî (v.860), Ebû Kays Sayfî (v.623), İbn Ebi'l-Bağl (v.330/941).

En az sayıda iktibas edilen manzumeler Türkçedir. Toplamda 87 adet Türkçe manzumeden 58'i beyit iken 29'u mısradır. Türkçe manzumelerin çoğunun kâilî tespit edilememiştir. İsmi bilinenler ise Zâtî (v.1546), Nevâlî Çelebi (v.1595), Lâmi'î (v.1532) ve Aziz Mahmûd Hudâyî (v.1628)'dir.

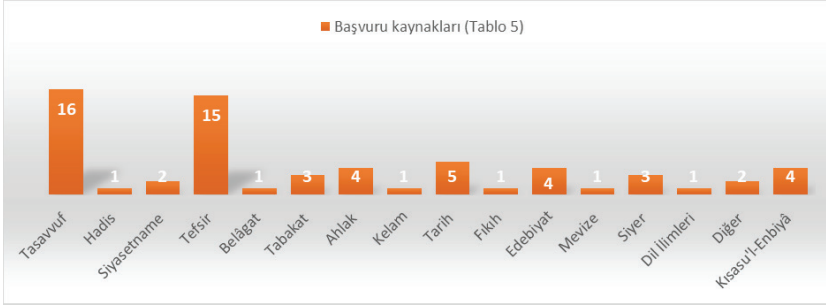
Manzumeler arasında **li-mü'ellifihî** kaydıyla Okçuzâde'nin kendine nisbet ettiği beyit sayısı 32'dir. 30'u Türkçe olan beytlerin 1'i Farsça, 1'i Arapçadır.

Okçuzâde eserin dibâcesinde gençlik yıllarından itibaren okumaya ve öğrenmeye olan düşkünlüğüne vurgu yaparak mazuliyet senelerinde sahip olduğu kitap ve risaleleri tekrar tedkik ettiğini şu sözlerle ifade eder:

hengâm-ı 'azlde ki zamân-ı telehhî vü hezldür silk-i milküme dâhil olan kütüb ü resâ'ile tekrîr-i nazar ve nâ-şenîde olan nevâdir-i müfidesini hıfz u ezber iderdüm⁹³

Eser boyunca zikredilen kitap ve risale isimleri, metnin başvuru kaynakları olmaları bir yana aynı zamanda da müellifinin elinin altında bulunan veya çeşitli vesilelerle tedkik edip notlar aldığı kaynakların, diğer bir deyişle Okçuzâde'nin entelektüel birikimin yapı taşlarını da teşkil etmektedir. *en-Nazmu'l-Mübîn*'de müellifin isimlerini zikrettiği toplam 64 adet

başvuru kaynağı tespit edilmiştir.⁹⁴ Metne kaynaklık etmesi bakımından Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler ise bu sayının haricindedir. Tasnifini yaptığımız başvuru kaynaklarının hangi ilim şubelerine dahil olduğu adet olarak *Tablo 5*'ten görülebilir.

Sonuç

Osmanlı asrı Anadolu sahası Türkçe Kur'an tercüme ve tefsirleri meselesi üzerine henüz kapsamlı bir çalışma yapılmış değildir. Böyle bir ihatalı çalışmaya girişebilmek için, tabiidir ki, yazma ya da basma eserlerin ilmî neşirlerinin tamamlanmış olması gerekir. Belli başlı kalıp

94 *Tablo 5*'teki sıralamaya göre eser ve müellifler şu şekildedir. **Tasavvuf:** Sühreverdî (v.1234) *Avârifü'l-Ma'ârif*, Aziz Mahmûd Hudâyî (v.1628) *Hulûsatu'l-Ahbâr fi Ahvâli'n-Nebiyi'l-muhtâr*, İbnü'l-Arabî (v.1240) *Fütûhâtu'l-Mekkiyye*, Mevlânâ Celâleddin Rûmî (v.1273) *Mesnevî-i Şerif*, Gazzâlî (v.1111) *Kimyâ-yı Sa'âdet* ve *el-Erba'in fi Usûli'd-dîn*, Kuşeyrî (v.1072) *er-Risâle*, İbn Ebu'd-Dünyâ (v.894) *el-Ferec ba'de ş-şidde*, İbn Atâüllâh el-İskenderî (v.1309) *et-Tenvîr fi Iskâti'l-tedbir*, Muhammed Pârsâ (v.1420) *Faslu'l-Hitâb* ve *Risâle-i Kudsiyye*, müellifi belirtilmeyen bir *Tercüme-i Avârif*, Şehâbeddin Sühreverdî (v.1234) *İ'lâmu'l-Hudâ*, Ebû Tâlib el-Mekki (v.996) *Kûtu'l-Kulûb*, Hâce Abdullâh-ı Herevî (v.1089) *Menâzilu's-Sâ'irin*, Tâcülislâm Süleyman b. Davud (v.?) *Zehretü'r-Riyâz*; **Hadis:** Hakîm et-Tirmizî (v.932) *Nevâdiru'l-Usûl*; **Siyasetname:** Emir-i Kebîr Hemedânî (v.1385) *Zahiretu'l-Mülûk*, müellifi belirtilmeyen bir *Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk*; **Tefsir:** Zerkeşî (v.1392) *Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*, Rûzbihân el-Baklî (v.1209) *Arâisu'l-Beyân fi Hakâ'iki'l-Kur'an*, Kuşeyrî (v.1072) *Letâ'ifu'l-İşârât*, Necmeddin Neseî (v.1142) *et-Teytir*, İbn Atiyye el-Endelûsî (v.1147) *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Aziz*, Fahreddin er-Râzî (v.1210) *Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-Gayb)*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (v.1504) *Cevâhiru'l-Tefsîr li Tuhfeti'l-Emîr*, Zemahşerî (v.1144) *el-Keşşâf*, Muîn-i Miskîn (v.1501) *Hadâiku'l-Hakâ'ik*, Gazzâlî (v.1111) *Cevâhiru'l-Kur'an*, Süyûtî (v.1505) *el-İklîl fi'stinbâti'l-Tenzil*, Reşidüddin-i Meybüdî (v.1126'dan sonra) *Keşfü'l-Esrâr*, Necmeddin-i Dâye (v.1256) ve Simnânî (v.1336) *Bahru'l-Hakâ'ik*, İbn Cerîr et-Taberî (v.923) *Tefsîru'l-Taberî*, Semerkandî (v.983) *Tefsîru Ebi'l-Leys es-Semerkandî*; **Belâgat:** Sekkâkî (v.1229) *Miftâhu'l-Ulûm*; **Tabakat:** Şa'rânî (v.1565) *Tabakâtu'l-Kübrâ*, Taşköprizâde (v.1561) *Şekâ'iku'n-Nu'mâniyye*, Molla Câmî (v.1492) *Nejehâtu'l-Üns*; **Ahlak:** Molla Câmî (v.1492) *Ravzatu'l-Ahyâr*, Kemalpaşazâde (v.1534) *Medhu's-Sa'y ve Zemu'l-Batâle*, Râgib el-İsfahânî (v.XI. yy.'in ilk çeyreği) *ez-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şerî'a*, Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (v.1504) *Ahlâk-ı Muhsinî*; **Kelâm:** Celâlüddin ed-Devvânî (v.1503) *Şerhu'l-Akâ'idi'l-Adâdiyye*; **Tarih:** Mes'ûdî (v.956) *Ahbâru'z-Zamân*, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (v.1201) *el-Muntazam*, Mîrhând (v.1498) *Ravzatu's-Safâ*, Hamdullah el-Müstevfî (v.1340'tan sonra) *Târih-i Güzide*, Şükrullâh (v.1459) *Behcetü'l-Tevârih*; **Fıkıh:** Süyûtî (v.1505) *el-Vesâ'il ilâ Ma'rifeti'l-Evâ'il*; **Edebiyat:** Se'âlibî (v.1038) *Sîmâru'l-Kulûb*, Nizâmî (v.1214 [?]) *İskendernâme*; Safedî (v.1363) *Gaysu'l-Müseccem*; Tuğrâî (v.1121) *Lâmiyyetü'l-Acem*; **Mevzîe:** Semerkandî (v.983) *Tenbîhu'l-Gâfilîn*; **Siyer:** Muîn-i Miskîn (v.1501) *Me'âricu'n-Nübüvve*, İbnü'l-Bârizî (v.1338) *Tevsîku'Ura'l-İmân*, Cemâl el-Hüseynî (v.1521) *Ravzatu'l-Ahbâb*; **Dil İlimleri:** Süyûtî (v.1505) *el-Müzhîr*; **Diğer:** Gazzâlî (v.1111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*; Vâhidî (v.1076) *Esbâbu'n-Nüzûl*; **Kıyasu'l-Enbiyâ:** Vehb b. Münebbih (v.732) *Kitâbu'l-Mübtede*, Abdülhâkim el-Cevherî (v.1399) *Nevâdiru'l-Ahbâr*, Sa'lebî (v.1035) *Arâisu'l-Mecâlis*, müellifi belirtilmeyen bir *Târihu'l-Enbiyâ*.

cümle ve yargıların ötesine geçmeye namzed olacak ilmî inceleme Türkçe Kur’ân tercüme ve tefsirlerini öncelikle yazıldığı asır içerisinde değerlendirmeli, akabinde yüzyılların tavır ve eğilimleri üzerinden yaklaşık hükümleri içeren şemalar teşkil etmeli ve en önemlisi müfessirin/ müellifin tercüme ve tefsire yaklaşımını sosyo-politik amilleri de dikkate alarak, yazarın da içine doğduğu toplumun bir ferdi olduğu ihlas ettirmelidir.

Biz bu inceleme vesilesiyle Okçuzâde’nin kırk ayet tercüme ve tefsiri olan *en-Nazmu’l-Mübîn fi’l-âyâtî’l-erba’în* adlı eserinin Türkçe Kur’ân tercüme ve tefsirleri içerisinde nerede durduğunu göstermeyi hedefledik. Bu yazının bir doktora çalışmasından üretilmiş makale olması bazı sınırlar dahilinde kalmayı zorunlu kılmıştır. Bin sayfalık bir tezi baştan sona okuyacak araştırmacı sayısının umutlandırıcı bir rakama tekabül etmeyeceği gerçeği, söz konusu esere ait verileri yoğunlaştırmanın mazereti ve haklı gerekçesi olacağı için, bu veriler bu yazı vesilesiyle bazı grafiklerle sunulurken okumaya hız kazandırılmıştır.

Türkçe Kur’ân tefsir ve tercümelere meselesi tefsir alanındaki uzmanların, Türkologların ve klasik Türk edebiyatı araştırmacılarının kendi cephelerinden yaklaştıkları bir meca görünümündedir. Nesirdeki seca türlerine metinlerden örnek bulmanın ötesine geçecek bir stilistik kurgu ise şimdilik bu çalışmaların uzağında durmaktadır. Ayrıca konuya dair sorulması gereken daha pek çok soru edebî yönü öne çıkan Türkçe Kur’ân tercüme ve tefsirlerinin tefsir tarihindeki konumunu daha net görmemize yardım edecektir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Abay, Muhammed, “Osmanlı döneminde yazılan tefsir ile ilgili eserler bibliyografyası - Tefsirler, Haşiyeler, Süre Tefsirleri, Tercüme”, *Dîvân İlmî Araştırmalar*, sy.6, İstanbul 1999.

“Osmanlı Döneminde Tefsir Haşiyeleri“, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Kur’ân Tefsirine Hizmetleri*, İstanbul 2012.

Ahmed Resmî, *Halîfetü’r-Rüesâ*, İstanbul 1269.

Akay, Hasan, “Meâllerarasılık ve Şiirsellik Açısından Âkîf’in Kur’ân Meâli ve Diğerleri“, *Direnen Meâl: Âkîf Meâli Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2016.

Akgündüz, Ahmet, “Osmanlı Hukuk Sisteminin Şer’iliği Meselesi ve Kanunnamelerin Şer’i Tahlili“, *XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul 1999.

Akgündüz, Murat, “Osmanlı Devletinde Nişancılık Müessesesi“, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.IV, 1998.

Aksoyak, İ. Hakkı, “Eski Türk edebiyatında nesir üzerine bazı belirlemeler“, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V - Nesrin İnşası*, İstanbul 2010.

- Arpa, Recep, “Ayıntâbî Mehmed Efendi'nin Tibyân Tefsiri: Te'lif mi Tercüme mi?”, *İ. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy.35, İstanbul 2016.
- Aydar, Hidayet, “17. Asır Osmanlı Tefsir Hareketine Panoramik Bakış”, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) – XVII. Yüzyıl*, İstanbul 2017.
- Aydın, M. Âkif, “Osmanlılar - Hukukî-Adli Yapı”, *DİA*, c.XXXIII, İstanbul 2007.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Üçök), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Baş, Erdoğan, “Aziz Mahmud Hüdâyi'nin Nefâisü'l-Mecâlis Adlı Tefsiri - Tefsirin Aslı, Nüshaları ve Örnek Bir Yorum”, *Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2005.
- Beyânî, *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk), Ankara 1997.
- Birişik, Abdulhamit, “Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifi'nin Mevâhib-i Aliyye'si”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c.17, sy.1, İstanbul 2004.
- Birişik, Abdulhamit; Arpa, Recep, “Osmanlı Dönemi Tefsir Çevirileri”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.9, sy.18.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Çalışkan, İsmail, “Tefsîri Mehmed Efendi'nin Tefsîr-i Tibyân Adlı Eserinin Osmanlı Dönemi Tefsir Faaliyetindeki Yeri ve Dönemin Siyasi-Sosyal Yapısı İçin Anlamı”, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I - İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi*, İstanbul 2011.
- Çelik, Ömer, “Aziz Mahmud Hüdâyi'nin Nefâ'isü'l-Mecâlis Adlı Tefsiri ve Fâtihâ Süresi Tefsiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy.35, İstanbul 2015.
- Çetin, Abdülbaki, “Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy.22, Konya 2007.
- Eckmann, Janos, “Doğu Türkçesinde Bir Kuran Çevirisi (Rylands Nüshası)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Ankara 1967, sy.266
- Emîn Efendi, *Osmanlı Hayatından Kesitler - Menâkıb-ı Kethüdâzâde El-Hac Mehmed Ârif Efendi*, (haz. Hasan Gürkan, Hür Mahmut Yücer), İstanbul 2000.
- Erkan, Mustafa, “Hatiboğlu”, *DİA*, c.XVI, İstanbul 1997.
- Fleischer, Cornell H., *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, TVYY, İstanbul 2001
- Güngör, Zülfikar, “Beyânü'l-Hak'dan: Mevlâna Hüseyin Vâiz ve Tefsir-i Hüseyinî: Tâhiru'l-Mevlevî”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, c.III, sy.9.
- İnan, Abdülkadir, “Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz-Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, sy.183, Ankara 1960.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Mesnevî Şerhi - Rûhu'l-Mesnevî*, (haz. İsmail Güleç), İstanbul 2017.
- Kara, İsmail, “Unuttuklarını Hatırla Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not”, *Divân: Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul 2010.
- Kâtip Çelebi, *Keşf-El-Zunûn*, TTK, Ankara 2014.
- _____, *Keşfü'z-Zunûn*, (çev. Rüştü Balcı), TVYY, İstanbul 2007
- Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü 'ş-Şuarâ*, (haz. İbrahim Kutluk) Ankara 1978.
- Köse, Bünyamin, “Şeyhî Âli Şehsüvaroğlu (Şeyhî Efendi) ve Riyâzü'l-Gufrân (Tefsir-i Yâsin-i Şerîf) Adlı Manzum Eserinin Tenkitli Metni”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, İstanbul 2005.

- Most, Glenn W., “Şerhler kuramsal bir bakış”, (çev. Murat Umut İnan), *Metin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh*, İstanbul 2014.
- Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (haz. Mustafa Koç), Klasik Yayınları, İstanbul 2014.
- Nef'î, *Sihâm-ı Kazâ – Eleştirel Basım*, (haz. Furkan Öztürk), DBY Yayınları, İstanbul 2020.
- Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*, (haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Okçuzâde Mehmed Şâhî Bey, *el-Makâmu'l-Mahmûd*, (çev. Hür Mahmut Yücer, Mehmet Rûzî), İstanbul 2006.
- Okçuzâde Mehmed Şâhî, *en-Nazmu'l-Mübîn fi'l-âyâti'l-erba'in*, Mısır Milli Kütüphanesi, Mevâiz Türkî, yer/katalog nr.8613/4955.
- Okuyan, Mehmet, “Necmuddin Daye ve Tasavvufi Tefsiri”, (yayımlanmış doktora tezi), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE*, 1994.
- Öksüz, Yılmaz, “Okçuzâde Mehmed Şâhî'nin Ahsentü'l-Hadis'i (İnceleme-Metin)”, (yayımlanmamış doktora tezi), *Cumhuriyet Üniversitesi, SBE*, Sivas 2016.
- _____ “Şair Bir Osmanlı Münşii: Okçuzâde Mehmed Şâhî”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, sy.22, Sivas 2018.
- Özgel, İshak, “Büyük Selçuklular Döneminde Tefsir İlimi ve Müfessirler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun 2005, c.V, sy.2
- _____ “Selçuklu Dönemi Tefsir Hareketi ve Müfessirleri”, *II. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu - İslâmî İlimler*, c.I, Konya 2013.
- Özkan, Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümelere Üzerine - I“ *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.XXXIX, sy.2, İstanbul 2008.
- Sağol, Gülden, “Kur'ân'ın Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Üzerinde Yapılan Çalışmalar”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sy.8, Ankara 1997.
- Selânikî Mustafa Efendi, *Târîh-i Selânikî*, (haz. Mehmet İpşirli), İstanbul 1989.
- Sevgi, Ahmet, “Merdümî ve Tuhfetü'l-İslâm'ı”, *S.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy.6, Konya 1991.
- Süreyya, Mehmed, *Sicill-i Osmânî*, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul 1996.
- Şahin, Nilay, *Mehmet Memdüh Paşa'nın Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divân-ı Eş'âr'ı Üzerine Bir İnceleme*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Samsun 2012.
- Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, İstanbul 1311.
- Taş, Bünyamin, “Klasik Türk Edebiyatında Manzum Tefsir“, *The Journal of Academic Social Science Studies*, sy.37.
- Tevfik, Mehmed, *Kâfile-i Şu'arâ*, (haz. Fatma Sabiha vd.), İstanbul 2012.
- Togan, Zeki Velidi, “Londra ve Tahran'daki İslâmî Yazmalardan Bazılarına Dair”, *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1959-1960, sy.3
- Topaloğlu, Ahmed, “Kur'an-ı Kerim'in İlk Türkçe Tercümelere ve Cevâhirü'l-Asdâf“, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sy.27, İstanbul 1983.
- Tuman, Mehmed Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, (haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı), Ankara 2001.
- Woodhead, Christine, “Okçuzâde Mehmed Şâhî”, *DİA*, c.XXXIII, İstanbul 2007.
- _____ “Ottoman İnşa and The Art of Letter-Writing Influences Upon The Career of The Nişancı and Prose Stylist Okçuzade”, *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1988.

- _____ “Yazışma Çevreleri: Onyedinci yüzyıl başlarında Osmanlı mektup yazımı”, (çev. Ali Emre Özyıldırım), *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V - Nesrin İnşâsı*, İstanbul 2010.
- Yavuz, Mustafa, “Anadolu Selçukluları Dönemi Müfessirleri”, (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), *Uludağ Üniversitesi, SBE*, 1997.
- Yazar, Sadık, “Okçuzâde Mehmed Şâhî’nin (1562-1630) Kanûnî Devri Nişancısı Celâlzâde Mustafa Çelebi’nin (ö.1567) İnşasına Yönelik Tenkitleri”, *Kanûnî Sultan Süleyman Ve Dönemi - Yeni Kaynaklar, Yeni Yaklaşımlar*, İbn Haldun Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2020.
- Yelten, Muhammed, “Anadolu Sahasında Yapılmış Sure Tefsirleri ve Bu Tefsirlerin Türk Dili Açısından Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, sy.9, İstanbul 2000.

